

Az

ALDUNAI CSÁNGÚ -TELEPÍTÉS

orvosi szempontból.

A csángóügy iránt érdeklődő nagyközönség számára

írta

Dr. Major Antal

az aldunai telepítési kormánybiztosság kiérdemült elsődorvosa,
gyakorló orvos Gyöngyösön.

GYÖNGYÖS,
NYOMATOTT HERZOG ERNŐ ÁRMIN KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1898.

ELŐSZÓ.

Midőn az aldunai csángó-telepítésnek orvosi szempontból való méltatását a nagyközönségnek rendelkezésére bocsájtom, egyrészt a csángó ügy iránt érdeklődő barátaim, ismerőseim és a csángó-telepítés nagy munkájában részt vett hivatalnoktársaim régi óhajának kívánok eleget tenni, — másrészt pedig a már feledésnek induló csángó ügyet, mely annak idején az egész országban minden igaz hazafi kebelében kimondhatlan lelkesedést keltett, a teljes feledéstől megóvni és a közönség érdeklődését a csángó ügy iránt továbbra is fenntartani óhajtom.

Mert a csángó-telepítés az országnak elintézetlen ügye.

Az 1883-iki telepítés ugyanis a végrehajtására használt eszközök silánysága és számos mellékkörülmény folytán félbeszakadt ugyan, de lehet, hogy nem örökre. Nincsen kizárva, hogy valamikor még olyan viszonyok jöhetnek létre, melyek a csángó ügyet újra napirendre hozzák, hogy aztán véglegesen megoldassék.

Ebben a reményben él minden Bukovinában lakó csángó, ez a remény tartja fenn benne azt a morális erőt, melylyel nyelvét, nemzeti szokásait és faji jellegét oly állhatatosan megvédi azon idegen nemzetek befolyásától, melyek között él.

Hasonló czélzatok vezetik a Budapesten szilkelő „Csángó Magyar Egyesület“-et is, midőn a csángókat kulturális és felekezeti ügyekben szerény tehetségéhez mérten segíyezi, hogy az idegen nemzetek árjában az a sok ezer magyar nép a magyarság számára teljesen el ne vesszen.

Az egyesületnek ezen hazafias működése azonban nem cél, hanem csak palliatív eszköz. A cél nem lehet más, mint az országon kívül lakó összes csángó-magyar népnek előbb vagy utóbb történendő betelepítése. Ennek a létesüléséhez azonban nemcsak számos kedvező körülménynek összetalálkozása szükséges, hanem szükséges, hogy a magyar nép a csángó-magyarok iránt rokonszenvvel viseltessék.

Ha jelen sorok ezt a célt bármily csekély mértékben mozdítanák elő, fáradságomért bőven kárpótolva érezném magamat.

Gryöngyös, 1898. szeptember hó.

Dr. Major Antal.

A csángók eredetéről.

A Kárpátokon túl, a hegyes-völgyes Bukovinában él egy maroknyi nép, mely magyarul beszél, magyarul gondolkodik, viseletében, szokásaiban, hibái- és erényeiben alig különbözik a mi magyar népünktől. Ezt a népet mi helytelenül „csángó” névvel illetjük, összecserélvén őket a Moldvában élő igazi csángókkal. Ok azonban magukat bukovinai székelyeknek nevezik és megtagadnak minden közösséget a moldvai csángóktól, kik alacsonyabb műveltségi fokon állanak mint ők, sőt egy részük állítólag félig nomád életet él (csatangolok = csángók).

Honnan származnak és mely sors vezette őket Bukovinába?

Ha e kérdést a betelepített csángóhoz intézzük, csekély eltéréssel többnyire ilyen választ kapunk:

„Őseink a múlt században, Mária Terézia király uralkodása idejében erdélyi székelyek voltak, de az erdélyrészi határőrvidék katonai újjászervezésének tettelesen ellenszegültek, mely alkalommal állítólag egy tábornok életét veszíté. A megtorlás elől aztán a bűnrészesek és azoknak nagyszámú hozzátartozói a török uralom alatt álló Romániába menekültek.

Itt sokáig várták a bűnbocsánatot melyért esedeztek, de sikertelenül. A katonai hatóság nem bocsájtott meg s a bujdosók nem láthatták többé viszont hazájukat.

Mindazáltal később királyi kegyelem gyanánt megengedett nekik, hogy az idegen Romániát fölcserélhessék a Mária Terézia jogára alatt álló és meglehetősen néptelen Bukovinával.

Őseink itt telepedtek tehát le és két községet alapítottak, melyeknek Hadikfalva és Andrásfalva nevet adtak, Hadik Andrásnak, Galiczia és Bukovina akkori kormányzójának tiszteletére.

Új otthonukban őseink rohamosan} szaporodtak, úgy hogy csakhamar újabb községek keletkeztek és pedig előbb Józseffalva, József császár neve után, később Istensegíts és Fogadjisten nevű községek alakultak.

Bár e szegény vidék népünknek csak nagyon szűk megélhetést nyújthatott, mégsem az anyagi gondok okozták szerény igényű népünknek állandó elégedetlenségét, hanem igenis a honvágy, az elszigeteltség és elhagyatottság érzése, mely még az unokák kebeléből sem vészett ki teljesen, volt állandóan panaszaiknak fő oka.

Az a rózsás remény, hogy a szeretett magyar hazába még valamikor visszafognak térni, számtalan csalódás daczára is apáról fiúra szállva, állandóan fenntartotta magát közöttük. Tettek is kísérleteket eme vágyaik megvalósítására, de a magyar haza soha sem volt abban a helyzetben, hogy gyermekeinek visszatéréséhez segédkezet nyújthatott volna.

Végre ütött a megváltás órája.

Magyarország visszanyerte önrendelkezési jogát s így nem késhetett sokáig visszatelepítésünk.

Oh, mi mindig tudtuk, éreztük, hogy a magyar nemzet rokonszenvez velünk és jól sejtettük, hogy bennünket, idegen földön lakó édes gyermekeit egykoron kebelébe fogja zárni.

Ez most beteljesedett.

A magyar nemzet hazafisága és áldozatkészsége lehetővé tette, hogy e szent földre, az édes magyar hazába „Nagy Magyarországaiba visszatérhessünk.

Hálát adunk a Mindenhatónak e nagy kegyért és eltörülhetien hálaérzet tölti be szivünket ügyünk nemes pártfogója, a magyar nemzet iránt“.

Az aldunai csángó-telepítés előzményei.

Az a vidék, melyre a csángókat telepítették, sok viszontagságon ment keresztül. Itt terülnek el ugyanis azok az alacsony fekvésű nagy terjedelmű lapályok, az úgynevezett réti földek, melyeket a Duna kanyarulatai több részre vagyis öblözetre osztanak. Ilyen öblözet van nyolcz a Duna mentén Titeltől lefelé. Ezek kincstári tulajdont képeztek, de a Duna árjainak nagy mértékben kiteve lévén, a kincstárnak vajmi kevés hasznot hoztak. Azért ezeknek ármentesítését és betelepítését már a 60-as években megkísérlé az akkori határőrvidéki katonai kincstár.

Ily módon jött létre a Pancsovától Temes-Kubinig terjedő VI. és VII. öblözetben Marienfeld, Ivanova és Gyurgyevó nevű telepes községek német, bolgár és tót ajkú lakosokkal.

Ezen gazdasági szempontból nagyon kedvező fekvésű községek felvirágzását meggátolták a gyakori áradások, melyek a községek lakossága által emelt gátakat és védműveket magukkal rágakadák, amidőn a Duna árjai nemcsak az öblözetek szántóföldjeit, hanem az alacsony fekvésű községeket is nagyrészt elboríták. A községek lakosai ily áradások után az elemi károkat csakhamar kiheverték, lakásaikat újra felépíték s töltéseiket erősíték.

Az 1876-iki nagy áradás azonban, mely Marienfeldet és Gyurgyevót teljesen megsemmisítette és a magasabban fekvő Ivanovának is csak egy utcza részletét hagyá szárazon, megmutatta, hogy ezen öblözetek ármentesítésére oly erős és költséges védművek szükségesek, amilyeneket a telepes községek saját erejükből létesíteni képtelenek.

Ezen áradás után a lakosok túlnyomó része elszéledt, egy része azonban a töltések romjain kasokban és kunyhókban nyomorogva várta a kedvező alkalmat, hogy régi tűzhelyére újra visszatérhessen. De ezen alkalom nagyon sokáig késett, mert az áradások rövid időközökben megújultak.

Vége 1882-ben megalakult a „Pancsova-kubini ármentesítő és vízszabályozó társulat“, mely a dunai főtöltést Pancsovától Kubinig csakhamar elkészítette és a belvíz szabályozó munkálataihoz is az előkészületeket megtette.

Ez időre a telepek elszéledt lakosai is lassanként visszatértek előbbeni telephelyeikre s most már ezeknek újból való letelepítése vétetett munkába.

Marienföldnek régi helye alacsony fekvésénél fogva telepítésre alkalmatlannak találtatván, az új község területétől Pancsova közelében magasabb fekvésű hely jelöltetett ki, mely helyen aztán Marienfeld a „Hertelendyfalva“ nevet vette fel.

Ivanova régi helyén épült fel újra és ez alkalommal a „Nagy-Györgyfalva“ nevet kapta.

Gyurgyevó régi, alacsony helyén hagyatott meg, főképen azért, mert magasabb fekvésű terület nem állott rendelkezésre és számos gazdasági okok ezen régi fekvés mellett szólottak. Gyurgyevó ez időben bár csak rövid időre „Rádayfalvának“ lett elkeresztelve.

Ekkor indult meg azon mozgalom, mely az őstelepések által el nem foglalt, valamint az ármentesítés és belvízszabályozás folytán nyert újabb telephelyeknek magyar ajkú lakossággal és pedig a betelepítendő bukovinai székelyekkel való betöltését célozta. Nagyon csekély jelentőség nélküli ügyből indult ki azon óriási mozgalom, mely az egész ország magyarságát lázba ejtette. Hiszen eleinte nem volt egyébről szó, minthogy az új telephelyekre a bukovinai székelyek közül telepítessék be 300 munkás ember és ezeknek családjai.

Ennek végrehajtására küldöttség ment el Bukovinába.

A csángók bevándorlása.

A csángók betelepítésének híre az egész országban határtalan lelkesedést keltett. A magyar ember szívét örömmel tölte be azon hazafias eszme, hogy a Bukovinában élő magyarságnak az enyészettől való megmentése és a magyar hazába való betelepítése immár ténynyé válik. A sajtó a csángók ügyét teljes erővel felkarolta, egyes lapok pedig állandó rovatot nyitottak ez ügynek“

A csángók, kik a betelepítésük érdekében megkezdett országos mozgalomban szintén régi óhajtásaiknak teljesedését látták“ örömmel ragadák meg a kedvező alkalmat, hogy valahára vissza térhessenek Magyarországra. A betelepülni óhajtok száma ennél-

fogva oly nagy volt, hogy a szerényen megkezdett csángó-telepítés valóságos népvándorlássá nőtte ki magát.

A várt 300 család helyett 1058 család indult útnak az Alduna felé három csoportban s 1883-iki április és május hónapokban érkezének meg telephelyeiken.

A megérkezetteknek egy részét Marienfelden és Ivanován, a túlnyomó részét azonban Gyurgyevón helyezték el.

A csángóknak ily tömeges bevonulása sok bajnak kútforrása lön, mely miatt aztán sok szemrehányás érte a csángó-telepítés kezdeményezőit. De bárha tapasztaltság és szorgos körültekintés dolgában nem is állottak a helyzet magaslatán, jóhiszeműségüket és hazafias jó szándékukat ezért kétségbe vonni nem lehet. És hogy a csángókérdés felszínre hozatala nem volt teljesen indokolatlan és erőszakolt, azt megmutatta az a rendkívüli öröm, melylyel az egész ország a csángó-telepítést fogadta.

Ilyen óriási, csaknem a rajongásig menő felbuzdulást, melynek a csángók bejövetelekor tanúi voltunk, mesterségesen — talán a szélsőségekre hajló vagy egyesek szolgálatában álló sajtó befolyása alatt — létrehozni nem lehet.

Ez a magyar nemzet akaratának megnyilatkozása volt, mely a bukovinai székely népnek hazatelepítését óhajtotta.

Az aldunai VI. (Marienfeld Ivanova) és VII. (Gyurgyevó) öblözetek állapota 1883-ban.

Az aldunai VI. és VII. öblözetek alacsony fekvésüknél fogva az 1876-iki év előtt is gyakran voltak kisebb-nagyobb áradásoknak színhelyei, mindannak daczára a telepes lakosság a kultúrának meglehetősen fokát tartá fenn az öblözetekben. Alig folytak le a vizek, amidőn a szántóföldeket újra művelés alá vették s ilyenkor sohasem maradt el a bő aratás.

Az 1876-iki nagy árvíz óta azonban mindkét öblözet lakatlanná és elhagyatottá vált. A szántóföldek műveletlenül maradtak s buja, vad növényzet ütötte fel rajtuk tanyáját. Az öblözetek alacsonyabb helyein mocsarak, ingovány ok és áthatolhatlan nádasok keletkeztek.

A VI. öblözetben a vizeknek kedvezőbb lefolyása volt, minélfogva itt csak az erekben és mélyedésekben maradtak vissza tócsák és apróbb mocsarak.

Sokkal kedvezőtlenebb volt a vizek lefolyása a terjedelemre nézve kétszer akkora VII. öblözetben. Ezen öblözetnek mélyedéseiben mértföldekre terjedő feneketlen mocsarak és ingovány ok képződtek, melyek a gyurgyevói határnak túlnyomó részét elfoglalák. A határnak szárazon maradt területei, melyek azelőtt szántóföldek voltak, most embermagasságú füvekkel és bozóttal

voltak sűrűn benőve. Ilyen bozót borította Gyurgyevó telep-községnek belterületét is, midőn ott a csángók sátraik alatt elhelyezkedtek.

Gyurgyevó talaja ez időben még nedves volt és az előbbeni évek vegetációjának rothadása folytán át és át volt itatva rothadt, szerves anyagokkal, a talajvíz pedig oly magasan állott, hogy néhány ásó nyomra bárhol is víz fakadt.

Az öblözetekben, főképen pedig Gyurgyevón és környékén mind azon tényezők jelen voltak tehát, melyek a maláriának vagyis a váltóláznak és az ezzel járó betegségek egész sorozatának kifejlődésére befolyást gyakorolhatnak; csak a kellő melegség hiányzott még, hogy a maláriának kórnemző anyagai teljes mértékben kifejlődhessenek.

És ez nem késhetett soká. A júniusi és júliusi forró napok csakugyan megadták a talajnak azon hőmérsékletet, mely a malária kifejlődéséhez szükségesnek látszott s ekkor Gyurgyevón oly nagy mérvű malária-járvány ütött ki, amilyen a mi klímánkban nem igen fordul elő, hanem csak tropikus vidékeken észlelhető.

A telepítés első hónapjai.

Az új telepesek között elhelyeztetésük után mindjárt az első heteken nagy fokú élelemhiány állott be. A bevándorolt székelyeknek túlnyomó része ugyanis a bukovinai csángó községek legszegényebb osztályából, a teljesen vagyontalanokból került ki. Igaz, hogy a dunai gátépítésnél ez időben bárki kaphatott munkát és sokan meg is kíséreltek a kubikolást, de többnyire sikertelenül. A kubikolás oly munka, melyhez a munkásnak a testi erőn kívül még kellő trainírozásra is van szüksége, akár az athletának a távgyalogláshoz.

Ezen nehéz és teljesen szokatlan munkát, mely a szegedi és dorozsmai munkásoknak bő keresetforrást nyújtott, a székelyek nem bírták. Akik egy-két napig dolgoztak, csakhamar megbetegedtek.

A székelyek között ezen kívül nagyon sok volt a munkaképtelen és pedig az asszonyokon és gyermekeken kívül sok volt az agg és nyomorék, kik teljesen a könyörületességre voltak utalva. Amint tehát azon élelmiszerek, melyek a bevándorlás alkalmával mint könyöradományok befolytak, elfogytak, oly élelemhiány kezdett mutatkozni, hogy a nők, gyermekek és munkaképtelen férfiaknak rendszeres ételmeztetése elkerülhetlenné vált.

A legelső és legfontosabb segílyt e tekintetben a széke-lyeknek a vöröskereszt-egylet nyújtotta, mely Ivanován (vagyis Nagy-Györgyfalván) és Gyurgyevón népkonyhákat állíttatott föl és ezeknek vezetésére öt ápolónőjét mindennemű konyhaeszkö-

zökkel és élelmiszerekkel bőven ellátva küldte le az aldunai telepekre. Népkonyhára azonban csak Gyurgyevón volt szükség, minélfogva az ápolónők mind Gyurgyevóra mentek, míg a másik két telepen az ételmeztetés nyers tápszerek kiosztása útján történt.

A melegebb napok beálltával a telepeken az egészségügy is rosszabbra fordult. Az öblözetek mocsarai és állóvizei elposványodni és beszáradni kezdenek, a talaj lassanként fölmelegedék s ezzel arányosan a betegek száma is növekedék. Nagy-Györgyfálván és Marienfelden, hol a talaj száraz volt, csak egyszerű váltólázak léptek föl.

De sokkal rosszabb helyzetbe jutott Gyurgyevó. Itt a talaj még nedves volt, a víz pedig egészségtelen, fertőzött volt, hisz a bűzhödtt talajban alig néhány lábnyi mélységre ásott kutakból merítették, mely körülmény nemcsak a váltólázakat súlyosbította, hanem más egyéb súlyos betegségek keletkezésére is szolgáltatott alkalmat.

A júliusi forró napokban a malária-járvány Gyurgyevón teljes erővel kitört. A betegek száma óriási volt. Az orvosok, kiket eleintén Pancsováról, később Temes-Kubinból ezen telepre kiküldöttek, a sok betegnek gyógykezelését nem győzték.

A tömegesen jelentkező betegek között sok olyan is volt, kiknek baja aggodalmat keltő tüneteket mutattak. Betegségük ugyanis nagyon hasonlított a choleraéhoz s miután azon időben a cholera Európa közelében mutatkozott, ezen körülmény nagyon nyugtalanító volt. A telepítési kormánybiztos tehát szükségesnek látta, hogy a fellépett járvány tanulmányozása és leküzdése végett a belügyminisztériumtól sürgönyileg egy orvosszakértőnek kiküldését kérje. A belügyminisztérium egészségügyi osztályának főnöke a sürgöny vétele után azonnal a Szt.-Rókus-kórház igazgatójához hajtatott, hogy az a kórház jelesebb orvosai közül valakit ajánljon, aki a csángó egészségügy vezetésére alkalmas volna.

A kórház igazgatójának választása rám esett, ki akkor a kórház III. orvosi osztályának segédorvosa voltam s így miután a belügyminisztériumban a kiküldetési dekrétumot és többféle szóbeli utasítást átvettem, a legjobb kívánságoktól kísérve még az nap útnak indultam a telepek felé, hol orvosi működésemet augusztus hó első napjaiban kezdem meg.

Séta a telepek körül.

Az a hír, hogy a csángó-telepeken choleraszerű járvány lépett fel tömeges megbetegedésekkel s hogy ennek elfojtására a kormány egy orvost sürgősen a telepekre küldött, nemcsak a fővárosban, hanem az egész országban kínos feltűnést keltett. Az egész magyar sajtó csaknem egyhangúlag szükségesnek és el-

kerülhetlennék jelentette ki, hogy a kormány a csángók ügyét teljes mértékben felkarolja. A képviselőházban szintén ily irányú interpellációkat intéztek a kormányhoz.

A kormány tényleg a csángók ügyét, melyet eddig csak erkölcsi pártfogásban részesített, teljesen magáévá tette s a csángó-telepítés sikere érdekében a legmesszebbre menő és teteemes költségekkel járó intézkedések megtételétől sem riadt vissza.

Az első és legfontosabb utasítás, melyet kiküldetésem alkalmával kaptam, az volt, hogy a telepekre érve, a járvány minőségéről és terjedelméről sürgős jelentést készítsek s azt a kormánybiztossághoz terjesszem fel.

Hogy lehetőleg reális jelentést készíthessek, szükséges volt, hogy a telepeket bejárjam és alapos meggyőződést szerezzek magamnak az ott talált hiányokról és különféle bajokról.

E tanulmányútra a nyájas olvasót is meghívom.

1. Marienfeld.

Menjünk először a Pancsovához legközelebb eső telepre, Marienfeldre. Ez a telep közvetlenül a dunai védgát mellett nagyon alacsony helyen fekszik. A Duna áradásai, mint már említve volt, ezt a községet teljesen megsemmisítették s most is csak ideiglenesen telepedtek ide vissza az őstelepesek s csak addig maradnak itten, míg a vojloviczi erdőből annyi terület lesz kiirtva, amennyire egy község elfér s akkor az egész telepes község fel fog költözködni a vojloviczi zárda és Pancsova között levő magaslatra, vagyis Hertelendyfalvára, a mi már a nyár végére várható.

Az ide telepített csángók, kik csaknem mind andrásfalvai reformátusok, szintén csak ideiglenes tartózkodásra vannak berendezkedve. Sátraik és gyékényes kunyhóik a községnek felső végén egy homokos, tiszta térségen derékszög alakú sorban vannak elhelyezve. A sátrak előtt nagy élénkség uralkodik. Néhány férfi kézimunkával foglalatoskodik, az asszonyok részint a sátrak előtt levő tűzhelyek körül forgolódnak, részint házi teendőket végeznek, a sátrak között valamint a homokos, nyílt térségen tömérdek gyermek játszadozik, kergeti egymást, fűsiketítő zajt csapva játékaikkal.

Miután a csángó-telep elüljárójának bemutatkoztam, ez azonnal elhallgattatja a gyermekzsivajt s egy kunyhó előtt álló asztalnál helyet készítve számomra, megkezdődik a nyilvános rendelés járó betegek számára.

A legtöbb beteg itt váltólázás, kik számára elegendő chinin készletem van, a gyermekek között azonban nagy az emésztési szervek betegségeiben szenvedők száma, kiknek gyógyszerei a pancsovai gyógytárban rendeltetnek meg.

Azután sorban meglátogatom a fekvő betegeket, ami nem nagy munka, mert kevés a fekvő beteg, de a kunyhók is oly közel

vannak egymáshoz, akárcsak a méhkasok egy méhes kertben. Az egyik kunyhóban egy vízkóros fiú éppen akkor fejezi be élete pályáját, mikor a kunyhóba belépek, de úgy látszik, hogy ez a hozzátartozók körében valami nagy szomorúságot nem kelt.

A kunyhók belsejében mindenütt nagy a tisztaság, némely kunyhóban a felhalmozott sok ágynemű és fehérnemű a jólétnek bizonyos fokára mutat.

A rendelés befejeztével konstatálhatom, hogy ezen ideiglenes telepen az egészségi viszonyok a körülményekhez képest eléggé kedvezők.

2. Nagy-Györgyfalra.

Marienfeldről a Duna mentén lefelé haladva, a dunai védgát közelében egy kis magaslaton épült Ivanova telepes községbe vagy mint akkor nevezték Nagy-György fal vára érünk. Ez a község magasabb fekvésénél fogva az áradásoktól teljesen el nem pusztult, egy utcája a legmagasabb vízállásnál is szárazon maradt.

Itt a régi telepesek túlnyomó része ez idő szerint már rendes lakóházakkal, jól bekerített udvarokkal és kertekkel bírnak. Az utcák elég szélesek, egyenesek és derékszögben metszik egymást. A község belterülete azt a kis magaslatot, mely a VI. és VII. öblözet lapályait egymástól elválasztja, teljesen elfoglalja, úgy, hogy e község egy irányban sem terjeszkedhetik tovább. E miatt a csángókat itt csak úgy sikerült elhelyezni, hogy minden őstelepesnek házhelyét két részre osztották, egyik fele az őstelepesé maradt, a másik egy csángónak adatott. A csángók túlnyomó része el is foglalta a számára kijelölt helyet és kunyhóját ott ültette föl, egy része azonban még mindig a község alsó végén tanyázik gyékénysátrak és nádkunyhók alatt.

Itt már sokkal több munka várt rám. A betegek száma itt már nagyobb, a váltólázak makacsabbak, itt-ott szövődményekkel, vízkórossal, gyomor-, bélbajokkal járnak. Vérhas is mutatkozik szórványosan. A gyermekek között különösen sok betegedés fordul elő.

Azonban nagy előnyére szolgál ezen telepnek, hogy itt már teljes működésben levő barakkórház áll, mely a súlyosabb betegek gyógykezelését megkönnyíti. A vöröskereszt-egylet által népkonyhai célra felállított nagy barakkban élelmiszer-raktár van és hivatalos helyisége a megye helyhatósági biztosságának, ki személyesen ügyel arra, hogy a bevándorlottak körében fellépő egészségügyi vagy szegénységügyi hiányok a lehetőség szerint orvosoltassanak.

Orvosi rendeléseimet a telep járóbetegei számára a kórház épületében tartom, melynek végeztével kunyhóikban keresem fel azon fekvő betegeket, kik magukat a kórházba fölvétetni vonakodnak. S ilyenek nem csekély számmal vannak, mert valamint

a mi magyar népünk, úgy a csángók is irtóztak a kórháztól, míg a kórházi ápolás előnyeivel meg nem ismerkedtek.

A kunyhókban tett beteglátogatásaim alkalmával meggyőződhetek arról, hogy ezen telep csángói között, kik csaknem mind hadikfalviak, jóval több szegény található, mint az andrásfalvaiak között. Egyes kunyhók valósággal a nyomor tanyái.

A beteglátogatások végeztével a telepnek csángó elüljárója éppen ilyen kunyhóban jelent be súlyos beteget. A kunyhó egy német ajkú őstelepes megfelezett házhelyén áll, bejárása alacsony és szűk s három lépcső vezet lefelé a belsejébe, mert a kunyhó gyékényteteje $\frac{3}{4}$ méter mélységű üreg fölé van helyezve. A kunyhóban egyenesen állni vagy szabadon mozogni nem igen lehet. Bútor nincsen benne, hacsak annak nem nevezzük a rozoga ládát telve szennyessel, néhány agyagfazekat és néhány fakanalat. Az ágyat néhány földbe vert czölöpre rakott rözse képezi, melyen a szalma kopott ponyvával van betakarva. Takaróul egy kiszolgált lópokrócz szolgál. A takaró alatt vajúdó asszony fekszik sápadtan, eltorzult arczczal, fájdalmas sikoltásai a kunyhón kívül is messzire hallhatók. Az ágy végénél pityergő kis gyermek kuporog, az anya jajgatása néha a gyermeket is sivalkodásra készíti.

A beteg vizsgálata „rendellenes fekvés“-t dérit ki, mely gyors és erélyes orvosi beavatkozást igényel. A kunyhó közelében a német ajkú őstelepesnek ujonan épült háza és jól berendezett lakása szinte hívogatólag int felém. Én nem tudok ellentállni e csábításnak s a beteg asszonyt azonnal oda vitetem át. Itt tiltakoznak ugyan a beszállásolás ellen, de „szükség törvényt bont“ s így a tiltakozást figyelembe nem vehetjük. A tisztába való áthelyezés után néhány perczzel megtörténik az operáció, a fordítás, mely ép újszülöttet hoz napvilágra. Az áldomás, melyet Vizkeleti Gusztáv helyhatósági biztos a sikerült műtét örömeire felhordat, a német telepest is teljesen kibékíti, úgy hogy ez lakását a gyermekágyas asszonynak most már teljes felépüléséig önkénytelten rendelkezésére bocsátja.

3. Gyurgyevó.

Nagy-Györgyfalváról az út Gyurgyevó felé egy darabig szántók és tengeri földeken vezet keresztül, aztán nagy terjedelmű legelőn haladunk át, mely a magaslaton fekvő Homolitz községének határához tartozik s melyen számos juhnyáját s szarvasmarha csordákat látunk legelészni. Majd homokos és cserjés területre érünk, de — bár már egészen Gyurgyevó közelében vagyunk, — a telepből mégsem látunk semmit, mert a régi Gyurgyevónak körtöltése a láttért elveszi előlünk.

Az ut a temető mellett vezet a telepre. A temetőben nagyon sok frissen hányt sírdomb és új kereszt mutatja, hogy a halálnak itt bő aratása vagyon. A temető bejáratánál deszkából készült kis halottsház ajtajában néhány asszony és ember ül, bizonyosan halottjuk van.

Az út itt két ágra oszlik, mindegyik a telepnek egy-egy utczájába vezet. Mi a baloldalin megyünk és csakhamar a vöröskereszt-egylet egyik barakjához érünk, mely ez idő szerint hivatalos helyisége a helyhatósági biztosnak, később pedig iskolának használtatott; aztán a telepnek piaczára érkezünk, hol balról szatócs- és korcsma-helyiség, jobbról a deszkából készült róm. kath. templom, még távolabb jobb felé az élelmezési raktár látható. Innen már alig kell tennünk 100 lépést és ott vagyunk a vöröskereszt-egylet másik nagy barakjában levő népkonyhánál.

Éppen dél felé jár az idő. A barakban öt óriási üstben fő az étel 1400 ember számára. A kiosztásra kerülő ételeket: a gulyásos húst és a katonakenyeret sorban megízleljük és jónak találjuk. Nemsokára megszólal a toplom tetején lévő kis csengettyű, ami azt jelenti, hogy Gyurgyevón dél van.

A népkonyhában is kész az étel, ezt egy fiatal markos leány akként adja mindenkinek tudomásul, hogy a barak előtt csüngő deszkadarabot fakalapáccsal jól megkalapálja s tódul is mindenfelől az asszony nép edényeikkel a népkonyha elé „faszolás“-ra, mint ők az ételkiosztást nevezik. S bár a kiosztást öt vöröskereszt-egyleti ápolónő, ugyanannyi cseléd és két hivatalnok teljesíti, mégis eltart jó órahosszáig, míg minden igény kielégítést nyerhet.

Ebéd után kezdetét veszi az orvosi rendelés járóbetegek számára a vöröskereszt-egyleti ápolónők egyik szobájában s bár Kozáry kubini orvos délelőtt négy órán át folyton rendelt, a nagy beteglétszámnál fogva, továbbá, mert híre járt, hogy megérkezett a kormánynak kiküldött orvosa, a betegek tömegesen jelentkeznek. Az a csekély gyógyszerkészlet, melyet Kozáry Rubinból rendelt volt, valamint az ápolónők magukkal hozott magán gyógyszerkészlete is csakhamar elfogy s az orvosi rendelést újabb gyógyszerkészlet érkezétségig fel kell függeszteni.

Ezután egy ápolónő kíséretében a fekvő betegeket keressük föl. Nem kell azonban ezeket nagyon keresni, mert bármely kunyhóba térünk is be, csaknem mindenütt találunk fekvő beteget, néhol az egész család betegen fekszik. A kunyhók túlnyomó részt valóságos nyomor-tanyák. Ágyneműt csak a jobbmódúak hoztak magukkal, a többiek fekhelye szalmából, ponyvadarabokból, lópokróczból és ruhadarabokból készült. Fekhely a kunyhóban rendszeren csak egy van, melyet a család betege foglalt el, ha több beteg van, ezek a földön, szalmán fekszenek. A kunyhók előtt itt-ott egy-egy fázó hidegleléses beteg kuporog sűtkérezve a forró napon. A szegényebb kunyhókban a tisztaság nagyon hiányos. A kunyhók között félmeztelen gyermekek szaladgálnak, bújósdít játszva a kunyhók körül elterülő embermagasságú bozótban. Mert bár a letelepedés óta már hónapok múltak el, ezen mocsaras területnek tropikus növényzete csak a kocsuiútnak szánt főbb utczákon van letarolva, az egyes kunyhók között, valamint egyéb területeken még eredeti vadságában fen-

áll, fentartva a nedvességet s bő tanyát nyújtva a különféle rovarok, bogarak, molyok és szúnyogok milliárdjainak. Némely kunyhó egészen bozótok közé van elrejtve.

Körútunkról azzal a szomorú tapasztalattal térünk vissza, hogy cholera itt ugyan nincsen, de azért az itteni állapotok mégis felette aggasztók. A beteglétszám oly rendkívül nagy, miszerint nem nagyon túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a lakosságnak csaknem fele beteg.

A legtöbb beteg itt is váltólázás, de az itteni váltólázak többnyire súlyosak és veszélyesek. Alig van váltólázás eset, melyhez valamely szövődmény ne csatlakoznék. Leggyakoribb szövődményei a váltóláznak a gyomor- és bél-bántalmak, melyek egyébként váltóláz nélkül is óriási számban léptek fel s különösen a gyermekekre felette veszélyesek.

A váltóláznak legveszélyesebb szövődményei a vízkör és a vérhas. A czélszerűtlenül táplálkozó és e klímához nem szokott székely telepesek, ha váltólázban szenvedtek, hihetetlenül gyorsan vízkórságba estek. A vízkóros betegek száma ennél fogva rendkívül nagy. Vérhas ugyan csak szórványosan található, de az észlelt esetek mind veszélyesek. Ezen kívül még typhusos jellegű betegségek is nagy számmal vannak. De még a látszólag egészségeseknek az állapota sem látszik egészen kifogástalannak, mindenikén meglátszik a rossz levegőnek és rossz víznek ártalmas befolyása, bárhová tekint az ember mindenütt csak halvány vagy sárgás színű, beesett arcú, lesoványodott alakokat lehet látni, kiknek elhanyagolt külseje, fogyatékos ruházata és eltompult lehangoltsága nagy fokú közönyösséget látszik kifejezni ama óriási nyomorral szemben, mely ellen még küzdeni is hiábavaló.

Estefelé járván az idő, a kunyhók előtti tűzhelyekről felemelkedő füstgomolyok mutatják, hogy a legtöbb helyen estebedre főznek valamit, talán savanyú levest vagy málét, mert este a népkonyha nem működik. Itt-ott madzagra kötött malacz visítása hallatszik, mely az esteli etetést várja. A kocsival bíró telepesek is hazaszállingóznak s lovaikat a kunyhó mellé készített fedett helyiség alá kötik. Néhol tehenet fejnek, de ezt a műveletet nagy mértékben zavarják a szúnyogok, melyek estefelé valóságos felhőket képező rajokban árasztják el a telep utcáit. Végre is a fejés csak akként sikerül, hogy a tehenet a tüzelőhely füstjébe állítják, hova a szúnyogok be nem tolazkodnak.

A napi fáradalmak után jól esik a közös vacsora, melyhez a pecsenyét a mocsarak és nádasok vízi madarai, a zenét pedig a telep mellett elhúzódó Batrika nevű mocsár békáinak zajos csörömpölése szolgáltatja. Vacsora alatt egészen megelégnékül a szoba, a nyitva hagyott ajtón és ablakokon tömérdek apró lepke, rovar, bogár, szúnyog, moly tódul be, körül röpködve a lámpát s végre is a tányérokra hull le.

Rendelő-, lakó- és hálólhelyiségül a raktár épületének egyik kis fülkéje van kijelölve számomra, melynek összes bútorzata egy

csángó módra készített fekhely, kis asztal és szék, több bútor számára hely nincs.

Alig fekszem le, csakhamar észreveszem, hogy nem vagyok ezen kis helyiségnek egyedüli lakója, sőt nagyon is sok lakótársam van. A szomszédos élelmiszer-raktár egerei ugyanis ezt a kis fülkét használják éjjeli mulató- és játszó-helyiségül és az én jelenlétem őket legkevésbé sem feszélyezi, azonban csakhamar rájövök, hogy ezek ellenem rossz akarattal nem viseltetnek s miattuk nyugodtan alhatnak. Annál gonoszabbak a szúnyogok és fekhelyem rovarjai, ezek mind éhesek és vérszomjasak. Szerencsére rovarpor bőven áll rendelkezésre és a fekhely behintése, valamint a szoba kifüstölése által sikerül harcizias ellenfeleimtől egy éjszakára való fegyverszünetet kicsikarni.

A járvány okai és az ellene való küzdelem.

A járvány mibenléte megállapítva lévén, a legfontosabb teendők közé tartozott a kór okainak kifürkészése, hogy amennyiben azok elháríthatók volnának, ebbeli javaslataimat a telepítési kormánybiztossághoz fölterjeszthessem.

A kórokok között első helyen állott Gyurgyevónak rothadt, szerves anyagokkal fertőzött talaja és környékének mocsaras volta; de ezeknek elhárítása hatalmunkban nem állott. Gyurgyevót azonnal valamely magasabban fekvő egészségesebb helyre áttelepíteni nem lehetett, mert ily hely nem állott rendelkezésre. Az öblözet mentén elvonuló magaslatok mind magántulajdont képeztek, melyeknek megszerzése legkedvezőbb esetben is jövő tavasz előtt nem volt várható. Temes- és Torontálmegye ez időben szintén küldött ki orvosszakértőket, kik Gyurgyevó állapotát felette veszélyesnek, csaknem reménytelennek találták, lakosságát véleményük szerint csak úgy lehet a biztos pusztulástól megmenteni, ha hamarosan más helyre telepítik át.

A telepítési kormánybiztosság erre vonatkozólag tőlem is véleményes jelentést kért, de én Gyurgyevó állapotát az elősoroltak daczára is annyira kétségbeejtőnek nem találtam, mint szaktársaim és oly nagy kockázattal járó kalandos dolgot, mint a milyen Gyurgyevónak valamely még ismeretlen helyre való rögtöni áttelepítése lett volna, a kormánybiztosságnak nem ajánlottam. Az öblözetek minden részének többszörös bejárása alatt ugyanis alkalmam volt azoknak mocsarait, állóvizeit és a vidék sajátságait megismerni, amidőn is azt vettem észre, hogy a tartós forróság és gyakori szelek befolyása alatt a mocsarak, állóvizek, valamint a talaj is rohamosan száradnak, a talajvíz pedig a homokos talajban szemlátomást alább száll.

Ebből azon következtetést vontam le, hogy Gyurgyevón nemsokára az egészségi viszonyoknak tetemes javulása várható,

mit véleményes jelentésben is kifejtettem. A telepítési kormánybiztosság véleményemet magáévá tette s a minisztérium a gyurgyevői telep további sorsára nézve ennek értelmében döntött.

Másik kórok volt az ivóvíz. Ennek egészségtelen voltára már előre is következtetni lehetett a talajnak nagy fokú szennyezettségéről. Ha Gyurgyevón bárhol a talaj ásóval felhánytatott, a frissen felhányt földnek átható kellemetlen szaga volt. Már pedig az ilyen talaj közelében fakadó víz nagyon könnyen fertőzve lehet. A kutaknak vízfelszíne körülbelül 1V4 méternyire volt a talaj felszínétől, de előbb még magasabb volt, a telepések ide érkeztekor állítólag már néhány ásónyomra is víz fakadt. Az ilyen sekély kutaknak vize kissé kellemetlen ízű és szagú volt és a víztartó edényben hamar elposhadt. A nép szintén egészségtelennek tartotta az ivóvizet és a sok betegséget jó részt ennek tulajdonította.

A telepítési kormánybiztosság akként akart ezen a bajon segíteni, hogy úgynevezett Northon-féle kutakat állított fel. A Northon-féle kút egy hegyesen végződő vascső, szivattyú szerkezettel, melyet hegyes végével mélyen a földbe vernek, a végén levő apró likacsokon a víz a csőbe szivárog, honnan az aztán kiszivattyúzható. Ezeknek vize jobb lett volna ugyan, mert mélyebb, tehát tisztább helyről került elő, de a talaj finom homokja a cső nyilasait betömte és a szivattyú szerkezetét is rendszeren néhány nap alatt tönkre tette.

Ekkor próbaképen néhány kutat 2½ méterre mélyítettünk, egynek oldalfalait téglával, a többit deszkázattal rakattuk ki és így nyert tisztább ivóvizet Pancsován vegyileg vizsgáltattuk meg. A vegyi vizsgálat mindkét kútnak vizét egyformán ártalmatlannak és ihatónak minősítette, minélfogva most már az összes Gyurgyevői kutaknál ugyanezt a módot alkalmaztuk.

Az egészségügy rosszabbodását nagyon előmozdították a lakási viszonyok hiányai is. A székelyek ideiglenes lakásaikat megérkeztükkor vagy úgy készítették, hogy kocsijuk gyékényes sátorát helyezték a földre vagy a földbe vert czölöpökre gyékényvel, náddal vagy szalmával fedett kunyhókat készítettek maguknak. Nagy-Györgyfalván és Marienfelden ezen kunyhók száraz, homokos területre lettek helyezve, azért az egészséget nem is veszélyeztették, Gyurgyevón azonban a bozótok közé a nedves talajra helyezett kunyhókban a benlakók csakhamar megbetegedének. Azon kunyhókba, melyek kissé laposabb helyre voltak helyezve, esők alkalmával rendszeren az esővíz is befolyt, mert a kunyhók földje sehol feltötve nem volt.

Szükségessé vált tehát a lakási viszonyoknak javítása is. Minthogy Gyurgyevónak a legközelebbi tavaszig okvetlenül ezen helyen kellett maradnia, oly ideiglenes lakásokról kellett gondoskodni, melyek a téli idő viszontagságai ellen elegendő védelmet nyújtsanak, de ideiglenesek lévén, lehetőleg semmibe vagy legalább sokba ne kerüljenek.

E célból a telepítési kormánybiztosság mintaképen készített egy ideiglenes lakást, melynek szerkezete oly egyszerű volt, hogy ahhoz hasonlót mindenki könnyű szerrel készíthetett magának.

Ezen lakásnak vázát a földbe vert czölöpök illetőleg oszlopok képezték, melyekre a zsúp és nád fedelet helyezték. A falak vesszőből voltak fonva s kívül belül sárral betapasztva. Az építéshez szükséges faanyagot mindenki szabadon vághatta magának a Gyurgyevó melletti dunai szigeten, a deszkákat, léczeket, valamint a füst kivezetésére szolgáló pléh csöveket a kormánybiztosi raktárban szolgáltatták ki.

Ezen intézkedésnek végrehajtása azonban nagy akadályokba ütközött. A székely telepések túlnyomó része ideiglenes lakás építéséhez és Gyurgyevón való huzamos tartózkodáshoz semmi kedvet nem mutatott. Az a sok csalódás mely őket letelepedésük óta érte, az a sok nyomor melyen már eddig is keresztül mentek, a rossz egészségi viszonyok mind elegendő okok voltak arra, hogy nagy fokú elégedetlenséget keltsenek. A kormánybiztosság különféle kedvezményekkel igyekezett az építési kedvet emelni, de hasztalan, sokan még a szeles őszi idők beálltakor sem akartak ideiglenes lakóház készítéséhez hozzáfogni. Midőn pedig a vonakodókkal szemben karhatalom lett igénybe véve, az elégedetlenek nagy része összeszedte sátorfáját és visszavándorolt Bukovinába.

Ezek voltak azon lesoványodott sárgás színű beteges alakok, kik rongyos ruházatukkal és elhanyagolt külsejükkel visszatérükben mindenütt a legnagyobb fokú szánalmat keltették s kiknek láttára az ellenzéki sajtó legnagyobb mértékben felháborodott, szemére vetvén a kormánynak, hogy ily szomorú sorsra engedni juttatni a székely telepéseket.

Az ideiglenes lakások ezután akadálytalanul elkészültek, de a vesszőfalak tapasztásával sokan még ezután is nagyon visszamaradtak. Ezek ugyanis megvárták az esőzéseket s az ilyenkor képződött sárral a falat előbb belülről, egy későbbi eső alkalmával pedig kívülről tapasztották be. Az ilyen szennyezett sárral tapasztott és kellően ki nem száradt kunyhók lakói között aránylag sok lázas beteg fordult elő.

Az ideiglenes lakások földje többé-kevésbé mindenütt lett töltve. A lakások mindegyikében volt ágy vagy magas fekhely, némi nélkülözhetlen házi bútor és kis takaréktűzhely, mely úgy volt készítve, hogy télen a meleget sokáig megtartó kementzét is pótolta. A füstöt vagy pléh cső vagy kikapasztott vesszőből font cső vezette ki; sokan azonban kéményt egyáltalában nem alkalmaztak, hanem a füst a padláson keresztül távozott. A lakószoba elé a legtöbb helyen kis konyhahelyiséget, e mellé pedig színt készítettek, melyet télen istállóvá alakítottak át.

Azon székely telepések, kiknek kunyhói Gyurgyevónak régi körtöltése mentén állottak, a töltésbe vájtak maguknak jókora

nyílást, melyre aztán fedelet alkalmaztak. Ezeknek lakói is sokat szenvedtek lázas betegségektől.

Az őstelepések vert falból készítettek maguknak szobát és istállót. A szobába többnyire csak az istállón át lehetett bejutni. Ezen házaknak padlásai nem voltak. A szobában rendszeren egy kívülről szalmával is fűthető úgynevezett boglya kemence állott.

Hogy a malária oly nagy pusztítást vitt véghez a csángók körében, abban nagy része volt a csángóknak czélszerűtlen táplálkozás módja is. A székelyeknek ugyanis főtápláléka a kukoriczamálé, melyet édes tejjel vagy aludt tejjel, a szegényebbek sokszor csak szárazon szoktak elfogyasztani, legfeljebb pálinkát isznak hozzá. A jobb módúak természetesen egyéb ételket is esznek, de a bevándoroltak nagy része oly szegény volt, hogy huzamos időn át alig ehttek egyebet malénál. Ezek aztán a maláriával szemben a legcsekélyebb ellenállási képességgel sem bírtak, hanem hideglelést kapva, csakhamar a legsúlyosabb betegségekbe estek.

A vöröskereszt-egyleti népkonyha működése tehát ez idő szerint nagyon áldásos volt. A népkonyhában reggelenként rántott levest és kenyeret, délben főzeléket, kétszer hetenként húsetelt osztottak ki a nők, gyermekek és munkaképtelen férfiak között, naponta átlag 1400 adagot. Eczetet is kaphatott mindenki *ingyen* a népkonyhában. Ezen kívül a beszerzési ár részének megtérítése mellett a kormánybiztosi raktárban lehetett kapni sőt, lisztet, szalonnát, sőt néha burgonyát is.

Daczára ezen élelemeztetésnek, még a boltokban árult élelmiszerek és italok, valamint a szomszéd községekből naponta a piacra hozott nagy mennyiségű élelmezési cikkek is nagy kelen-dőségnek örvendettek. A nép mindazon élelmezési és háztartási szükségleteit, melyek egyébkor saját éléskamráiból kerülnek ki, most jobbára a piacról és a boltokból szerezte be. A bevándorolt székelyek közül sokan pénzt is hoztak magukkal, mely az otthon eladott ingóságokból befolyt, sokan pedig már lassanként hozzá kezdettek szokni a gátépítési munkálatokhoz s onnan némi keresetre tettek szert.

A piacon ennél fogva naponta nagy vásár volt s az élelmiszerek tetemesen megdrágultak.

A székelyek között azon időben nagyon sok szokványos pálinkaivó volt, kik minden pénzüket pálinkára költötték. Ezért a helyhatósági biztos megkísérlette a pálinkamérést beszüntetni, de ezen intézkedést csakhamar visszavonta, mert a pálinkaivók kijátszották, a szomszéd községekből látván el magukat pálinkával.

Mind ezen intézkedések mellett mégis legfontosabb teendőnek tartottam a betegek orvosi gyógykezelését, mert a malária oly betegség, mely ellen rendkívül hatásos gyógyszerközökkel rendelkezünk. Már pedig Gyurgyevón a betegek túlnyomó része maláriában szenvedett. Ámde ebbeli működésemet többféle okok hátráltatták. Ilyen volt egy alkalmas rendelő helyiség

hiánya. Az a kis fülke ugyanis, melyet Gyurgyevóra érkeztemkor elfoglaltam és melyben három hónapon át laktam, nem volt alkalmas arra, hogy az oly tömegesen jelentkező betegeknek rendelőhelyiségül szolgáljon. A tolongás ajtóm előtt óriási volt s daczára annak, hogy reggeltől délig naponta 40—50 embert elégítettem ki, mégis sokan gyógyszer nélkül távoztak, nem bírván bevárni, míg sorra kerülnek.

A tömegesen jelentkező betegeknek a gyógyszereket is tömegesen kellett kiszolgáltatnom, mi a hiányos gyógyszerkészlet mellett nem könnyű feladat volt. Miután tájékozva voltam az iránt, hogy mely betegségek fordulnak elő nagy számmal, többnyire képes voltam a nappali rendeléshez való gyógyszerkészletet már előtte való este és a kora reggeli órákban előre elkészíteni és készletben tartani.

A délutáni órák rendszeren a fekvő betegek felkeresésével és a másik két telep egészségügyi ellátásával teltek el.

A gyógykezelésre jelentkező betegek között az első időben aránylag kevés volt a gyermek, pedig a gyermekek épenséggel nem voltak megkímélve a járványos betegségektől, sőt ezekre nézve az itteni betegségek sokkal veszélyesebbek voltak, mint a felnőttekre. Ez kitűnt aug. hó végén, amidőn is a Gyurgyevói telepen egy hó alatt elhalt 29 egyén között 23 hét éven aluli gyermek volt. Kétségtelenül bebizonyult, hogy a szülők túlnyomó része gyermekeik gyógykezeltetése körül mulasztást követett el, mert a meghaltaknak nagy része orvosi gyógykezelésben nem részesült. A telepen ezen túl a legszigorúbb intézkedések lettek életbe léptetve, hogy a gyermekek gyógykezeltetésében mulasztás ne történjék.

Ezen intézkedésnek hatása már szept. havában észrevehető volt, mert bár a malária e hóban hevességéből Gyurgyevón init sem engedett és 27 ember halálát okozá, ezen halálesetek között hét éven aluli már csak 13 volt.

Válságos idők.

Mind ezen elősorolt s a legnagyobb lelkiismeretességgel végrehajtott egészségügyi intézkedések, mind azon ügybuzgalom, melyet a kormánybiztosság és tisztviselői kara a járvány és az ezzel kapcsolatos nyomorúságok leküzdésére kifejtettek, nem hozták meg mindjárt a kívánt sikert. A malária szeptember havában is változatlanul dühöngött. A betegek száma alig apadt. Ha száz malariás beteg gyógyult, helyette másik száz betegedett meg, de még a gyógyultak is, ha a gyógykezeltetéssel felhagytak, jobbára visszaestek előbbeni bajukba. Pedig már felette szükséges lett volna, hogy valamely tényleges eredményt mutathassunk fel.

Az ellenzéki sajtó ugyanis a csángó-telepekről jövő hírekre óriási zajt csapott, a csángók szomorú állapotáért a kormánytette felelőssé s mind hevesebb támadásokat intézett ellene. E támadások ez alkalommal az egész országban nagy viszhangra találtak. A képviselőházban is több interpellációt intéztek ez ügyben a kormányhoz s minden jel arra mutatott, hogy a csángó ügy esetleges zátonyra jutása komoly következményeket vonhat maga után.

A telepítési kormánybiztosságnál tehát nagyon érthető türelmetlenséggel várták orvosi jelentéseimet, melyeket akkor tíz napi időközökben terjesztettem fel, de bizony azok még szeptember hó végén is nem nagyon biztatóan hangzottak.

Október hó első felében végre az egészségi állapotok javulásának kétségtelen jeleit lehetett észre venni. Az idő mind hűvösebbé vált, állandóan száraz keleti szelek fújtak, melyek Gyurgyevó talaját teljesen kiszáriták és az aldunai lapályok levegőjét megtisztíták fertőző anyagaitól.

Ekkorra már a lakóházak is jobbra készültek, minek folytán az egészségi viszonyoknak az év végéig folytonos és tartós javulását lehetett konstatálni. Az egészségi viszonyoknak javulását legjobban illusztrálja a halálozásoknak folytonos csökkenése. Októberben még 17 haláleset fordult elő, novemberben 11, decemberben pedig csak 5.

A váltóláz, mely Gyurgyevón minden hónapban az összes megbetegedéseknek csaknem felét tette ki, október hó óta folytonos csökkenést mutatott, azonban még a hideg téli hónapokban sem szünetelt egészen, mert még december havában is 108 eset került gyógykezelés alá, melyek azonban nagy részt reczidivák voltak. A váltólázaktól eredő senyves és vízkóros betegségek december havában feltűnően gyorsan gyógyultak, soknál elegendő volt a táplálkozási viszonyoknak kellő javítása, hogy teljes gyógyulás jöjjön létre.

Az egészségügy javulását nagyban előmozdította a Gyurgyevói barak-kórház is, mely november hó első napjaiban nyílt meg s melyben nemcsak a telepnek összes súlyos betegei részesültek gondos ápolásban, hanem a kórház czélszerűbb helyiségében a járó betegek gyógykezelése, a kórház jól felszerelt gyógytárából pedig azoknak gyógyszerekkel való ellátása is pontosabban és a mai orvostudomány kívánalmainak megfelelőbben volt eszközölhető.

A telepítési kormánybiztossághoz fölterjesztett orvosi jelentéseimet, melyek a csángók egészségi állapotát és helyzetét mind kedvezőbb színben tüntették fel, az egész magyar sajtó nagy örömmel fogadta. Az ellenzéki lapok lassanként felhagytak támadásaikkal. Csak egy fővárosi lap folytatta még egy ideig a harcot a telepítési kormánybiztosság ellen, de az elért eredmények és sikerek előtt végre ez is kénytelen volt meghajolni.

Nagy-Györgyfalván az egészségügyi viszonyok sokkal kedvezőbbek voltak. Ez a telep-község kissé emelkedettebb helyen feküdvén, talaja tökéletesen száraz, kútjainak vize pedig kifogástalan volt. A székely telepesek itt nagyobb kedvvel építettek maguknak ideiglenes lakást, sőt sokan már házaik felépítését is megkezdek. Váltóláz ugyan itt is elég nagy számmal fordult elő, mert a község körül elterülő lapályos helyeken még poshadó vizek állottak, de ezen váltólázak nem voltak oly makacsak, mint Gyurgyevón és ritkán szövetkeztek súlyosabb betegségekkel. Itt is a gyermekek voltak azok, kik leggyakrabban és legsúlyosabban betegedtek meg, de a gyermekhalandóság itt még sem volt oly nagy, mint Gyurgyevón. Nagy-Györgyfalvának még azon előnye is volt, hogy itt már május óta 24 beteg számára berendezett kórház volt működésben, melyet őszre a telepítési kormánybiztos a magasabb fekvésű Homolicz községbe, egy kórházi czélra átalakított régi vámépületbe helyezett át.

Az egészségügyi viszonyok október hó óta Nagy-György falván egészen rendesek lettek.

A Marienfelden ideiglenesen elhelyezkedett székelyek egészségi állapota szintén kedvező volt, a mennyiben a váltólázon kívül alig fordult elő más betegség. Amint azonban szeptember havában Hertelendyfalvára átköltöztek, egészségi állapotuk csakhamar rosszabbra fordult. Itt a székelyek akként készítettek maguknak ideiglenes lakást a legközelebbi téli időre, hogy a talajnak fekete televény földjébe szoba nagyságú gödröt ástak, melyre aztán fedeleket alkalmaztak. Az ilyen lakásnak lakói sokat betegeskedtek. A váltólázak makacsakká váltak s nem ritkán súlyos betegségekkel szövődtek. Azon kívül még typhosus jellegű lázas betegségek is mutatkoztak. Csak november hó végén kezdett az egészségügy fokozatosan javulni annyira, hogy január elején már a normálist megközelítette.

Daczára a telepek eme kedvezőtlen egészségi viszonyainak, a lakosságnak tetemes apadása csak Gyurgyevón volt észlelhető, hol tavasztól az év végéig 79 születési eset ellenében 116 volt a halálesetek száma s így az apadás 37-et tett ki, a másik két telepen még némi szaporodás mutatkozott. A gyurgyevói halálozási statisztika azonban a telepítés első hónapjaira vonatkozólag nem volt eléggé megbízható, mert a telepnek őstelepes földművelő halottkémje a haláleseteket nem vezette be rendszeresen a halottfelvételi jegyzőkönyvbe, a székelyek pedig a telepítés első hónapjaiban halottaikat magukkal hozott kántorjaikkal pap nélkül temették el és pedig egy sírba két, sőt három halottat is tettek, azért később a meghaltaknak jegyzékét pontosan összeállítani többé nem lehetett.

Négy évig Gyurgyevón.

Midőn a gyurgyevói csángók az 1883. év őszi hónapjaiban ideiglenes lakásokat készítettek, mindenki abban a meggyőződésben volt, hogy ezek csak egy télre fognak lakásul szolgálni s tavaszkor a majd megszerzendő magasabb fekvésű helyre fog aztán az egész község átköltözni.

Azonban nem úgy történt. A telepítési kormánybiztosság a gyurgyevói lapályt környező magaslatokon nem volt képes egy községnek való területet szerezni. A szomszédos községek lakosai ugyanis nagyon rossz szemmel nézték a csángó-telepítést és pedig nemcsak annak politikai háttere, (e vidék magyarosítása és nemzetiségi túlsúlyának gyengítése) miatt, hanem azért is, mert ezen községek lakói a gyurgyevói lapály óriási területét a kincstártól különféle célokra potom áron kibérelhették és abból tekintélyes hasznot húztak. E haszontól most már teljesen elestek.

Azért hallani sem akartak arról, hogy a telepítési kormánybiztosságnak telepítés céljára földeket eladjanak, bármilyen magas árt kínál is az érte.

Gyurgyevónak e miatt négy évig kellett helyén maradnia. Csak annyiban történt változás, hogy tavaszra 124 család Arad-megyébe Gyorokra lett áttelepítve. Sorshúzás döntött a fölött, hogy kik telepíttessenek át. Ez ismét nagy elégedetlenségre nyújtott alkalmat.

A székelyek ugyanis egyáltalában nem akarták, hogy széjjel választassanak, a sors útján való kiválasztás pedig nagyon sok esetben a legközelebbi rokonokat választotta el egymástól. E miatt nagy volt a zúgolódás és forrongás közöttük s csak a kormánybiztos erélyes fellépése volt képes őket engedelmességre bírni.

De bármilyen elégedetlenek voltak is a Gyurgyevón maradtak az első időben, később, amint Gyurgyevó gazdasági előnyeit és határának ritka termékenységét megismerni kezdek, nemcsak elégedettebbekké lettek, hanem még meg is kedvelték Gyurgyevót.

Pedig a gyurgyevói állapotok egészségi szempontból ezután sem voltak valami fényesek. Tavaszonként még mindig sokat kellett a népnek szenvedni a váltóláztól, a bélhurut pedig a gyermekeknek nagy halandóságát okozá. De ezen egészségügyi hátrányok évről-évre javultak.

A gyurgyevói határnak állóvizei lassanként eltűntek, a mocsarak túlnyomó része kiszáradt. A kiszáradt mocsarak és posványok helyét a munkás kéz bőven termő szántókká változtatta át. Ahol azelőtt ingoványok és nádasok voltak, ott később a legszebb bánáti búza termett. Nem is igen óhajtották már a lakosok a Gyurgyevótól való megválást, csak a hosszan tartó ideiglenes állapotot találták nyomasztónak.

Ezen ideiglenes állapotnak kellemetlenségei között az első helyen állott a lakási viszonyok hiányossága. Az ideiglenes lakások kicsinyek, vékony falúak voltak s csak egy téli használatra voltak szánva. Az első telet, mely meglehetősen enyhe volt, a lakosok sikeresen ki is állották, de már az erre következő tél sok bajt okozott. E télen ugyanis oly zord és tartós keleti szelek fújtak, hogy ellenük az ideiglenes lakások nem nyújtottak elegendő védelmet, minek következtében a lakosok közül rendkívül sokan betegedtek meg tüdőbántalmakban, torokbajban és csúzban. Különösen sokat szenvedtek oly családok gyermekei, melyek ágyneművel vagy hiányosan, vagy éppen nem voltak ellátva. Gyurgyevón pedig ez időben nagyon sok ilyen család volt.

Másik hátrány volt a lakosok túlszűfolttsága. Az ideiglenes lakások készítése alkalmával azoknak nagyságát minden családfő saját tetszése és szükséglete szerint szabhatta meg. Természetesen mindenki lehetőleg kicsinyre csinálta a lakást, hogy télen elég meleg legyen. Midzáttal az első években, midőn a gyorokiak áttelepítése és egyes családok visszavándorlása folytán a lakosság apadóban volt, az ideiglenes lakások túlszűfolva nem voltak. Csak 1886-ban, midőn Gyurgyevóra újabb bevándorlók érkeztek, állott be a lakosoknak túlszűfolttsága.

Ez évben ugyanis sikerült a telepítési kormánybiztosságnak magános megbizottja útján Temes-Kubin melletti fensikon egy községnek való területet szerezni. Ennek hire csakhamar Bukovinába is eljutott és most már újra kezdetét vette a bukovinai székelyek bevándorlása. Az ujonan érkezettek nem készítettek maguknak lakást, hanem itteni rokonaiknál és ismerőseiknél szállásolták el magukat. Eleinte csak egyes családok érkeztek, később az érkezők száma szaporodott, végre hire járt, hogy 300 család indult útnak Bukovinából Gyurgyevó felé. Ezek azonban szerencsére nem érkeztek meg, mert a belügyminisztérium kellő időben értesülvén a dologról, a bevándorlókat a magyar határról visszatérítette és a további bevándorlást megszüntette. Mindzáttal 54 család, mely már mindenét eladta, visszatérni vonakodott, hanem a Csángó Magyar Egyesület útján folyamodott telepedési engedélyért, mit meg is kaptak azon kikötéssel, hogy semmiféle anyagi segílyre igényt nem tartanak.

A túlszűfolt lakások veszélyessége kitűnt az 1887. év első hónapjaiban fellépett kanyaró-járvány alkalmával, mely járványnak Nagy-Györgyfalván és Gyurgyevón tömérdek betege volt és nagyon sok halálesetet okozott.

Végre megérkezett a szabadulás ideje. Gyurgyevónak oly várva-várt áttelepítése 1887. év tavaszi és nyári hónapjaiban végre teljesevésbe ment. Akik Gyurgyevón négy éven át türelmesen kitartottak, most megkapták illő jutalmukat, mert „Székely-Ke ve“ a kubini magaslaton épült új község úgy fekvésre, mint csinra nézve a legszebb községek egyike lett az Alduna vidékén.

Nagy-Györgyfalván a csángók már megérkezésük első hónapjaiban kapták meg házhelyeiket, melyeken azonban legtöbbször csak ideiglenes lakást építettek. Az állandó lakások építése a népnek nagy szegénysége miatt itt csak lassan haladt előre, úgy, hogy itt még 1887-ben is voltak egyes ideiglenes lakások találhatók.

Hertelendyfalvára a csángók 1883. szeptember havában költöztek át Marienfeldről, miért is az első telet csekély kivétellel csaknem mind ideiglenes lakásban töltötték. Később azonban annál serényebben fogtak hozzá a házak építéséhez s a kincstári erdőkből kapott fából nagyon csinos faházakat építettek maguknak.

Mindkét telepen sokat szenvedtek a téli idő viszontagságitól azok, kik házaik felépítésével sokáig késedelmeskedtek.

A telepeken előfordult betegségekről

A telepeken észlelt betegségekről és az ott szerzett orvosi tapasztalatokról annak idején a minisztériumhoz fölterjesztett zárjelentésemben beszámoltam.* Ha most némelyikről újra említést teszek, teszem azt egyrészt azért, mert akkorában némely állításom a kartársak egy része által kételkedve fogadtatott, másrészt pedig semmi okom, hogy a nem orvos közönséget a telepeken előfordult betegségek és járványok ismeretétől megfoszjam.

Malária.

A maláriát mi csak enyhe alakjában, mint váltólázat vagy hideglelést ismerjük. A tropikus vidékeken azonban a malária nagyon veszélyes betegséget képez, mely főképen a klímához nem szokottnál nagyon könnyen halálossá válik.

Ugyanezt állíthatjuk a Gryurgyevón 1883-ban fellépett nagy malária járványról is. Itt számos körülmény közrejátszása folytán valószínűleg tropikus malária fejlődött ki. A váltólázaknak nemcsak száma volt óriási, hanem túlnyomó része súlyosan, sőt életveszélyesen be'eg volt. A lázrohamok alatt sokszor nagyon aggasztó tünetek léptek fel.

Mindazáltal maga a váltóláz ritkán okozott halált, hanem rendszeren a váltólázhoz szegődő szövődményes betegségek voltak a halálos kimenetel előidézői.

Leggyakoribb szövődmény volt a hányás, ritkább a hányászékelyés. Nagyon sok volt a vízvérüségéből eredő vízkór. Néha az ilyen vízkóros betegek még vérhast is kaptak, ami aztán rendszeren halálhoz vezetett.

*) Ezúttal kötelességemnek tartom mélt. dr. Fodor József egyetemi tanár úrnak köszönetemet kifejezni azon szívességéért, melylyel zárjelentésemnek az „Orvosi Hetilap”-ban való közölhetését a belügyminiszternél személyes közbenjárással kieszközölte és arra az orvosok figyelmét felhívta.

Gyurgyevó azonban csak a telepítés első évében volt ily nagy malária-járványnak székhelye, később, amint a környező területek a kultúrának visszaadattak, a malária is alábbhagyott, csupán a tavaszi hónapokban mutatkozott évente kisebb váltóláz-járvány, mely rendszeren csak a nyár közepéig tartott.

A váltóláz időszak megszűnte után gyógyulatlanul visszamaradt váltólázások orvosi kezelés mellett csakhamar meggyógyultak. Egyáltalában arra a tapasztalatra jöttem, hogy szorgos orvosi gyógykezelés mellett minden váltóláz meggyógyítható. A gyógykezelésem alatt megfordult mintegy 3000 váltólázos beteg között — ha a súlyos szövödményű eseteket leszámítom — egy sem akadt, mely meg nem gyógyult volna. Sőt még a szomszédos községekben is kutattam állítólagos gyógyíthatlan váltólázások után, de ezeket is mind gyógyíthatóknak találtam.

Gyógyszerül kizárólagosan csak chinin szolgált, (más gyógyszerre sohasem volt szükségem) de ennek sikeres adagolási módja nagyon pontos, részletességekre is kiterjedő kórismét igényelt.

Ezen állításom helyességét akkoriban a kartársak némely része kétségbe vonta, de elégtételül szolgálhat nekem Dr. Koch hirneves berlini tanár (ki jelenleg a tropikus maláriát tanulmányozza) tanulmányainak eddigi eredménye, mely szerint a tropikus malária teljesen meggyógyul chininre, ha azt huzamos időn át szakszerűen megállapított időközökben adják.

Kanyaró.

Az aldunai telepek, főképen pedig Gyurgyevó lakási viszonyai olyanok voltak, hogy egy esetleges járványos betegségtől a lehető legrosszabbat lehetett tartani. Azért minden igyekezetünk azon volt, hogy a telepeket járványoktól lehetőleg megóvjuk. Ez azonban nehéz feladat volt, mert Temes- és Torontálmegye több helyén járványok dúltak, a telepen lakó őstelepések pedig élénk összeköttetést tartottak fenn a megye többi lakosaival. Hiszen ők maguk is e két megyének számos vidékéről szedelődtek annak idején itt össze.

A telepítés első éve minden komolyabb baj nélkül folyt le, azonban 1887. év elején az őstelepes lakosság először Nagy-Györgyfalvára, néhány héttel később pedig Gyurgyevóra rendkívül heves kanyaró-járványt hurczolt be. Ezen járvány ellen minden védekezési kísérlet hiábavalónak mutatkozott. A betegség rohamosan terjedt s körülbelül két és fél hó alatt a telepeknek csaknem összes gyermekeit megtámadta. A bejelentett kanyaró-betegek száma a járvány egész tartama alatt kitett Nagy-Györgyfalván 260-at, Gyurgyevón 357-et. Valószínű azonban, hogy be nem jelentett kanyaró-esetek is voltak.

Ez a kanyaró-járvány a legzordabb téli hónapokra, január és februárra esett, a midőn az aldunai telepeken csaknem minden évben, de ez évben különösen hevesen dühöngött az a zord keleti szél, mely itt „Kosova“ szélnek nevezetik.

E miatt a kanyaró-betegséghez a gyermekekénél a legsúlyosabb szövődményes bajok csatlakoztak, mint roncsoló toroklob, torokgyík, különféle súlyos tüdőbajok és emésztési szervek betegségei. A halálozás is ennek megfelelőleg nagy volt. Nagy-Györgyfalván 33, Gyurgyevón 39 gyermek halt meg kanyaró folytán fellépett szövődményes betegségben.

Kanyaróban számos felnőtt is betegedett meg, ezeknek betegsége többnyire súlyos, de szövődmény nélküli volt.

Himlő.

Ezen betegségnek járványos terjedése ellen három éven át Gyurgyevón és Nagy-Györgyfalván kemény, de eredményében meglepően sikeres harczt vívatott, a mennyiben annak daczára, hogy a szomszéd községekből és más himlős vidékekről számos esetben himlőt hoztak e két községbe, a tett egészségügyi intézkedések folytán azoknak járványos elterjedése mindig sikerrel megakadályoztatott. Hogy pedig a himlő-járvány fellépésének sikeres meggátlása nem a véletlennek vagy vak szerencsének, hanem csakis a helyes egészségügyi intézkedések szigorú és lelkiismeretes végrehajtásának volt tulajdonítható, arra nézve szomorú példát nyújtott Hertelendyfalva, mely községben az egészségügyi intézkedéseknek hiányos végrehajtása folytán a legelső himlő-estet, mely a községbe hozott, nagy és hosszan tartó himlő-járvány okozójává lön. A telepek környékén levő községekben, valamint Pancsován és Kubinban már 1885-ben fellépett a himlő és azóta ezen járvány minden évben majd az egyik, majd a másik környékbeli községben kiújult, mígnem 1887-ben úgy Pancsován, mint a telepek tőszomszedságában levő valamennyi községben tetőfokát érte el. Ezen idő alatt a himlő Gyurgyevóra négy ízben, Nagy-Györgyfalvára két ízben behurczoltatott, de a legszigorúbb elkülönítés és fertőztetlennítéssel mindig sikerült a himlő tovaterjedését meggátolni és e két teleptől a himlő-járványt véglegesen távol tartani.

Hertelendyfalván a lakosság a himlő elleni intézkedéseknek akadályokat gördített elé, az elkülönítést megghiúsította, minél fogva ott heves himlő-járvány lépett fel, melynek sokan áldozatul estek. A járvány tartama alatt 166 himlőestet került orvosi gyógykezelés alá, kik közül gyógyult 126, meghalt 40.

Trachoma.

Trachoma miatt az aldunai telepesek két ízben lettek alaposan megvizsgálva és pedig először 1884-ben, másodszer 1886-ban. Ezenkívül az újonnan bevándorolt székely telepesek megérkezéskor alapos szemvizsgálatnak vettek alá.

A székely telepesek között a trachoma kezdetben csak szórottan fordult elő, de 1886-ban Hertelendyfalván járványossá kezdett válni, minélfogva itt a trachomásak kényszer gyógykezelése több mint egy éven át sikerrel alkalmaztatott.

Legtöbb trachomás beteget az 1887-ik év május havában bevándorolt és Nagy-Györgyfalván, valamint Gyurgyevón letelepült 54 család tagjai között lehetett találni.

A telepítés kezdete óta mind a három telepen összesen 91 trachomás beteg fordult elő. Ezek közül Gyurgyevóra esik 25, Nagy-Györgyfal vára 20, Hertelendyfalvára 46.

Rüh.

A rüh a téli hónapokban leggyakrabban a juhtenyésztést űző bolgár családoknál fordult elő, honnan sokszor a székely telepes családokhoz áthurczoltatott s kiirtása a nagyszámú családtagokkal bíró szűk helyen összezsúfolt családoknál sokszor csak nagy nehezen sikerült.

Pellagra.

A telepítés első idejében tavaszoként oly betegek jelentkeztek, kik emésztési zavarokról, bélhurutról, bágyadtságról, reszketésről, rendkívüli lehangoltságról és egyéb ideges tünetekről panaszkodtak s kiknél nagyfokú vérszegénységet, a nap-sugaraknak kitett testrészekben u. m. a láb és kézháton, alkaron bőrkiütést találtam. A bőrkiütés fejlődésekor a bőr eleinte megduzzadt, gyuladásos állapotba jutott, érzékenyvé, barnás pirossá lett, azután pergamentszerűen megkeményedett, megrepedezett s többnyire foslányokban lehámlott.

Ezen tüneteknek együttes fellépte oly gyakran ismétlődött, (tavaszoként 6—8 esetben) hogy ezeknek összetalálkozását nem tulajdoníthatam a véletlennek, hanem azon meggyőződésre kellet jutnom, hogy ezen tünetek összetartoznak és együttesen egy külön betegséget képeznek, mely azonos a pellegrával. Megerősítettek ezen véleményben a betegek nyilatkozatai is, kik ezen betegséget „fekete-sárgaság“ név alatt régóta ismerik és attól, mint olyan súlyos betegségtől, mely következményeiben halálos sorvadáshoz, vízkórsághoz és elmebajhoz vezethet, rendkívül félnek.

Bár az általam észlelt esetek túlnyomó része enyhe lefolyású volt, mégis azt tapasztaltam, hogy az ilyen pellegrás beteg, ha váltólázat kapott, csakhamar nagyfokú váltólázsenyvbé és vízkórba esett.

A tavaszkor fellépett pellagrának tünetei nyár közepéig vagy végéig rendszeren elmúltak, de ez még korántsem jelentett gyógyulást, mert ha a betegség az őszi és téli hónapokban szünetet tartott is, tavaszra többnyire teljes mértékben néha még súlyosabb tünetekkel kiújult.

Rendszeren csak a legszegényebb s nagy nyomorban sínylődő csángók felnőtt tagjait támada meg, (gyermekek között egyet sem találtam) kik nagyon rosszul táplálkoztak, kukoriczamalénál egyebet alig ettek.

A telepítés későbbi éveiben a lakosság táplálkozási viszonyainak javultával a betegség lefolyása mind enyhébbé vált, számuk is lassanként megfogyott, úgy, hogy a telepítési kormánybiztosság megszűntekor alig lehetett volna már egyet is találni.

Midőn 1888-ban az Orvosi Hetilap hasábjain a telepeken észlelt betegségek között ezen betegségről is néhány sorban beszámoltam, ez a szakköröknek, főképen pedig a bőrgyógyászoknak figyelmét nagy mértékben magára vonta. Kítűnt ugyanis, hogy az általam észlelt és leírt pellagra esetek az elsők a magyar korona területén, vagyis a pellagra létezése hazánkban mindeddig orvosilag konstatálva nem volt.

Dr. Róna Sámuel bőrgyógyászati tanár szép cikkben méltatta ezen „fölfedezésnek“ jelentőségét és a betegség tanulmányozására szakértői bizottságnak kiküldését javasolta. Schwimmer tanár azonban ellenkező nézeten volt, ő a leírt tünetcsoportozatot külön betegségről el nem ismerte s a pellagrának, mint különálló betegségről létezését kétségbe vonta.

A folyó évben a pellagra kérdése hazánkban teljesen tisztázva lett s ez meghozta számomra is a kellő elégtételt. — A pellagra ugyanis ez év tavaszán különböző, főképen kukoriczamálléval táplálkozó románok által lakott vidékeken lépett fel s a betegség létezése ezúttal a kolozsvári egyetem klinikáin konstatált.

Dr. Marschallko Tamás kolozsvári egyetemi tanár ez alkalommal a legnagyobb előzékenységgel megadta nekem az Orvosi Hetilapban a magyarországi pellagra kérdésének felszínrehozatalában az elsőbbség jogát.

A telepítési kórházak működése.

1. Homoliczi kórház.

Az ideiglenes telepítési kórházak közül a nagy-györgyfalvai még 1883-iki május hó elején nyílt meg s ugyanazon év november 12-én Homoliczra, egy e ezélra átalakított vámpületbe tétett át. Ezen épületnek 6 kórszobájában 30 beteg számára volt hely. A kórszobák közül kettő kert által volt a többitől elkülönítve esetleges fertőző betegek számára. Ezen kívül külön épületben volt a kórházi konyha, valamint a mosó és fertőztelenítő helyiség is.

Ezen kórház közel három évi fennállás után 1886-ik évi április 15-én beszünttetett. Betegforgalma ezen idő alatt következő volt:

Fölvétetett összesen 403 beteg, ezek közül kibocsátott gyógyulva 304, javulva 88, gyógyulatlan 11, meghalt 16, ápolási napok száma 11,270.

A halálozási szám az összes betegeknek 3.97% -át teszi ki. Minden egyes betegre átlag 27.96 ápolási nap esik.

2. Gyurgyevói barak-kórház.

A gyurgyevói barak-kórház 1883-iki november 12-én nyitott meg. Négy kórszobája 20 beteget volt képes magába fogadni. Az épület zárt folyosóval, orvosi és szolga-lakással, gyógytári helyiséggel és konyhával volt ellátva. Ezen kórház 1887-ik év június 30-án szüntettetett be s több mint negyedfél évi fennállása alatt következő betegforgalma volt:

Fölvétetett összesen 939 beteg, ezek közül kibocsátott gyógyulva 753, javulva 169, gyógyulatlan 17, meghalt 28; ápolási napok száma 18,478.

A halálozás az összes betegeknek 2.98-át teszi ki; minden egyes betegre pedig átlag 19.67 ápolási nap esik.

A telepítési kórházak el voltak látva mindennemű kórházi berendezéssel és orvos-sebészi eszközökkel. Mindkét kórháznak saját jégverme volt.

Mindkét kórháznak teljesen berendezett, nagyobb igényeknek is megfelelő házi gyógytára volt. Ezen gyógytárakból láttattak el Gyurgyevó és Nagy-Györgyfalva összes betegei, évenként átlag mintegy 1400, gyógyszerekkel. Az őstelepések szintén a telepítési gyógytárakból kapták gyógyszereiket, de a gyógyszerek beszerzési árát megtérítették.

Az ápolói teendőket a telepítési kórházakban kezdetben vörös-kereszt egyleti ápolónők, később e célra betanított székely telepek teljesítették.

A kórházak élelmeztetése részint válalkozó útján, részint házi kezeléssel eszközöltetett. Utóbbi mód sokkal előnyösebbnek és jutányosabbnak bizonyult be.

A kórházak megszűnte után ezeknek berendezésével a három telep-község járványkórházai lettek felszerelve.

Egészségügyi szolgálati a csángó-telepeken.

Telepítési orvosi állások szervezése és beszüntetése.

Kiküldetésemkor tekintélyes napidíj lett számomra megállapítva. Ezt a telepítési kormánybiztosság, melyről látható volt, hogy működése hosszú időre fog nyúlni, terhesnek találta s mérsékelt évi fizetést ajánlott fel, melyet azonban tekintettel arra, hogy a telepítési orvosi állás nagy felelősséggel járt, felette terhes, költséges és ideiglenes tartamú volt, el nem fogadtam, hanem rendesenél jóval nagyobb évi fizetést kértem.

Ez az ügy hónapokig maradt elintézetlenül. Ez alatt a csángó egészségügy jobbra fordult, orvosi működésem sikerei nyilvánvalók lettek és a sajtó is tudomást vett róluk. A telepítési kormánybiztos ekkor nemcsak a kért magasabb évi fizetést

eszközölte ki a belügyminisztériumban, hanem rangemelésben is részesített, meghozván számomra karácsonyi ajándékképpen elsőorvossá való kineveztetésemet.

A pénzügyminisztérium egyik osztályában ezt rossz szemmel nézték s már egy évvel később megtámadták a telepítési orvosok működését s felhívták a kormánybiztosságot olcsóbb körorvosi állások szervezésére. A telepítési kormánybiztos azonban ezt kivihetetlennek jelentette.

A telepítési kormánybiztosság megszűnte után a telepítési orvosi állás teljesen a pénzügyminisztérium fentebbi osztályának hatásköre alá került, mely nem is késett azt akként szervezni, hogy elfogadása lehetetlenné vált. Állásomat tehát azonnal rendelkezésre bocsájtottam, a pénzügyminiszter pedig a telepítési orvosi állást végleg beszüntette.

A királyi elismerés, melylyel a ministertanács később orvosi működésemet jutalmazta, elegendő bizonyosságul szolgált arra, miszerint a pénzügyminisztérium ama osztályának animositása iránymában teljesen indokolatlan volt.

Az elsőorvosi állás mellé a telepek számára még egy másodorvosi állás is lett szervezve. Erre azonban csekélyebb díjazása miatt orvos pályázó nem igen akart vállalkozni. Végre többszörös hirdetés után mégis akadt egy orvos pályázó. Fodor Ignác dr. 1884. április hó 15-én foglalta el alorvosi állását, de gyengélkedése miatt alig három havi szolgálat után kénytelen volt állásától megválni. Helyére Hlavathy Béla neveztetett ki. Hlavathy több mint két éven át működött a telepen, távozása után a másodorvosi állás többé nem töltetett be.

2. Bábaügy.

A telepítés első évében a telepeken okleveles bábák nem voltak, minélfogva arra törekedtem, hogy lehetőleg minden telepen okleveles bába alkalmaztassák. Hertelendyfalva számára sikerült még 1884-ben egy okleveles bábát szerződtetni, a másik két telep számára azonban bábát találni nem sikerült, minélfogva javaslatomra a telepítési kormánybiztosság két székely telepes asszonyt küldött a szegedi bába-iskolába, kik ott a szülészeti tanfolyamot sikeresen elvégezték és 1885. évi augusztus hó óta a szülészetet a telepeken gyakorolják. A tani olyam tartama alatt a két székely telepes asszony. Szeged városától ingyen élelmezésben részesült.

3. Halottkémlés és temetkezés.

Gyurgyevón a halottkémlést a telepítési orvos, Hertelendyfalván pedig az őstelepesek képesített halottkéme teljesítette. Nagy-Gryörgyfalván képesített halottkém nem lévén, egy őstelepesnek a kormánybiztosság tartamára halottkémi képesítés adatott.

A temetkezésre nézve Gyurgyevón azon intézkedést, Tiogy minden halott a halottas házba vitessék, daczára annak, hogy a lakosság ezen intézkedésnek megszüntetését sokszor kérelmezte, a rossz lakási viszonyok miatt mindvégig fenn kellett tartani.

Nagy-Györgyfalván a temető csaknem egészen a községben van, minélfogva a telepítési kormánybiztosság több ízben kísérletet tett temető céljára a legközelebbi homoliczi magaslaton néhány holdnyi területnek a megszerzésére, de mindig sikertelenül.

A temetők mind a három telepen halottas házzal lettek ellátva.

4. Orvos-rendőri eljárások.

A telepesek egészségének megóvása céljából kiváló gond fordított az elárúsított étel- és italneműek vizsgálatára, a köztisztaságra és a kutak jó karban tartására. Az iskolák orvosi ellenőrzése szorgalmasan gyakoroltatott. Az orvosi felügyelet kiterjesztetett a telepeken létező és az élelmezés miatt éviden - cziában tartott összes nyomorékokra és munkaképtelenekre is. Működésem tartama alatt a telepeken 4 székely telepes és 2 östelepes elmezavar miatt került megfigyelés alá.

A járványossá válható betegségek minden egyes esetében a legszigorúbb elkülönítés alkalmaztatott és a fertőztelenítés hatóságilag eszközöltetett, mely célra a telepek fertőztelenítő szerrel bőven elláttattak.

Az állatorvosi teendőket a telepeken Szarvak, pancsovai járási állatorvos teljesítette.

A telepek jégkészletéről mindig kellő időben gondoskodva lön.

Székely-Keve felépítése.

Működésem tartama alatt mindig azon voltam, hogy az egészségügy körébe vágó kérdésekben az egészségi szempontok lehetőleg érvényre jussanak, mely törekvésem a telepítési kormánybiztosságnál mindig kiváló pártolásra talált. Ezen körülménynek köszönhető azon tény, hogy Székely-Keve felépítésénél a gazdasági, tűzbiztonsági és egyéb tekintetek mellett az egészségügyi szempontok is kellő figyelemben részesültek.

A község területének megszerzése egészségi szempontból szerencsésnek mondható, mert fekvése, főleg magasságánál fogva egészség tekintetében semmi kívánni valót nem hagy hátra. A közelben levő Blizanitza nevű terjedelmes mocsár, mely a községnek egészségügyi hátrányokat okozhatna, a plositz-kubini csatorna elkészülte óta valószínűleg kiszáradt.

Székely-Keve talajának $\frac{3}{4}$ méternyi humus rétege alatt több méter mélységig homokkal kevert agyag van, azon túl pedig

tiszta homok. A talajvíz a mélyebb homokrétegben 9—10 méternyire a felszíntől található fel. Ilyen mélyek a székelykevei közkutak is.

Székely-Kevén ugyanis még jóval az építkezések megkezdése előtt tizenkét nagyobb méretű, téglával kirakott közkút építettett, részint azért, hogy a tömeges építkezések alkalmával a munkálatokat vízhiány ne gátolja, részint pedig, hogy a község egészséges kútvízzel elláttassék, Hogy a kutak a községnek főbb utcáiban czélszerű helyeken ásattassanak, a telepítési mérnök már ez időben teljesen elkészítette Székely-Keve tervrajzát.

A község tervezetében az utcák fekvésére nézve a helyi viszonyok voltak ugyan mérvadók, mindazáltal azok az egészségügy követelményeinek teljesen megfelelnek. Az utcák egy része a plositz-kubini országút mentén és azzal párhuzamosan északnyugat-délkeleti irányba, az ezzel kereszteződők pedig északkelet-délnyugati irányba esnek. Azon legyőzhetlen akadályok, melyek a község területének megszerzésénél mutatkoztak, a községnek tetemes hátrányokat okoztak, a mennyiben sem a házhelyeket nem lehetett 300 m-nél nagyobbra szabni, sem az utcákat oly szélesre hagyni, mint az tűzbiztonsági szempontból szükséges lett volna.

A házépítési munkálatok megkezdése előtt egy mintaház tervezete a legapróbb részletekig előre kidolgoztatott. Sajnos, hogy a házak építésénél több az egészségügyre nézve fontos tényezőt anyagi akadályok miatt mellőzni kellett. Így pl. a házfalak az egészség tekintetében utolsó helyen álló anyagból, t. i. földből verettek, melyek alapzattal nem bírván, azon javaslatom sem juthatott érvényre, hogy a szobák földjének humusrétege kiásattassék és homokos agyaggal helyettesíttessék. A falak azonban csaknem mindenütt homokos agyagból verettek, mert ez sokkal szívósabbnak és ellenállóbbnak bizonyult be a fekete földnél.

A házak tervezetében a szobák és egyéb lakóhelyiségek nagysága pontosan meghatározott és a kincstári erdőkből megrendelt nagymennyiségű faragott épületfa méretei e szerint lettek kiszabva, a székely telepések pedig köteleztettek a házfalak építésénél az előírt méreteket pontosan szem előtt tartani, mert az épületfát rövidebbre vágni szigorúan tiltva volt. Ez által teljesen eléretett azon előny, hogy most minden családnak tágas és kényelmes lakószobája van. Az ajtókat és kellő nagyságú ablakokat a székely telepések készen kapták a telepítési kormánybiztosságtól. A székely telepes házak mindenike szoba, konyha és kamrából áll oszlopos tornácczal, az őstelepések házai pedig nagyrészt félig zárt folyosóval vannak ellátva. A házak kivétel nélkül mind cseréppel vannak fedve, a túlnyomó részének utcái oldala pedig tűzfalal is el van látva. A telepések nagy része házaik építésénél a külsinre is kiváló figyelmet fordított.

A község területe szűk volta daczára sikerült mégis a temető számára a községtől elegendő távolra eső helyet találni. A temető halottas házzal lett ellátva.

A község egyik végén egy 16 ágyra berendezett és jól felszerelt járvány-kórház épült, mely az iskolaépületek elkészültéig egyelőre iskola-helyiségül szolgált.

Székely-Keve építése 1886-ik év őszi hónapjaiban kezdetet meg s az 1887-ik év tartama alatt annyira elkészült, hogy az őszi végéig Gyurgyevó összes jogosult telepesei átköltözhettek.

Az Áldana Vidékének helyi viszonyai tekintettel az egészségügyre.

Az Áldana vidéke a telepítés kezdetéig mindazon tulajdonságokkal birt, melyek a malarikus vidéket jellemzik. A VI. és VII. öblözetnek mértföldekre terjedő lapályai óriási ártért képeztek, melyek a Duna nagyobb mérvű áradásainál mindig víz alá jutottak. Hogy az áradások nagysága e vidéken milyen kiszámíthatatlan, arról tanúskodik Homolicz községének története. Homolicz községe ugyanis eredetileg a mostani Nagy-Györgyi alva közelében a nyílt csatorna túlsó oldalán feküdt, de egy nagy áradás, mely a községet megsemmisítette, arra készítette a lakosokat, hogy községüket a mostani magasabb fekvésű helyére költöztessék át. Ha tekintetbe vesszük, hogy Homolicznak ama régi helye sokkal magasabb, mint a mostani védgátak koronája, alig vagyunk képesek magunknak fogalmat szerezni a Dunának akkori magas vízállása felől.

Az időnként beállott áradások lefolyta után az öblözetekben rendszeren mocsarak, ingovány ok és rendkívül buja vegetáció fejlődött, mely e vidéket vadonná és lakhatlanná tette. Hogy régente milyen állapotban lehetett ezen vidék, azt megítélhetjük a környékbeli lakosok szájhagyományként elbeszélte azon történetéből, mely szerint a múlt században a törököknek gyakori sikeres betörései alkalmával az öblözetek mentén levő községek lakosai mindig a VI. és VII. öblözetnek terjedelmes nádasaiban kerestek s találtak biztos menedéket.

A vidék elvadulásával azonban tudvalevőleg egyenes lépést szokott tartani az egészségi viszonyoknak hanyatlása is. Erre nézve szintén egy régi hagyomány azt beszéli, hogy a múlt században az e vidékre telepített németek közül az itt uralkodó betegségek folytán nagyon sokan kihaltak, sokan pedig egészségesebb helyekre költöztek s az ezáltal megüresedett telephelyeket szerbek-, oláhok- és horvátokkal töltötték be, mivel ezek ezen vidék ártalmához már szokva voltak.

A dunai áradások azonban néha évtizedeken át is elmaradtak, a midőn is az azelőtti árterületeken kedvezőbb kulturális viszonyok

fejlődtek ki. Ilyen viszonyok mellett létesültek Gyurgyevó, Marienfeld és Nagy-Györgyfalva telepközség is, melyeknek sorsa 1876-ig úgy hygieniai, mint gazdasági szempontból elég kedvező volt. Az 1876-iki, még inkább pedig az 1888. évi árvizek megmutatták, hogy az öblözetek ármentesített területei községek létesítésére teljesen alkalmatlanok.

Az 1876-iki és az utána következő évek áradásai folytán az öblözetek árterülete ismét a régi elvadult állapotába esett vissza, minélfogva a malária is régi intenzitásában lépett fel az Alduna vidékén. A székely telepések bevándorlása óta azonban e vidék malarikus jellegét lassanként elveszítette. A dunai védgát építése, a belvizek levezetése és csatornázása által megszabadult e vidék betegségeket okozó állóvizeitől és mocsaraitól. A földeknek rendszeres művelése pedig a malária gyökeres kiirtását mozdította elő. És a milyen mértékben csökkentek a káros hatányok, oly mértékben érvényesültek azon előnyök, melyeket ezen vidék kedvező fekvésének és talajának köszönhet.

Az aldunai VI. és VII. öblözetet ugyanis azon lapályos területek képezik, melyeket a Duna Pancsovától Kubinig ívalakban bekerít. Ezen ív egész hosszában a láthatárt nyugat, dél és kelet felé a Duna jobb partjait képező szerb dombok szegélyezik. Lehetetlen fel nem ismerni azon kedvező lefolyást, melyet a szerb hegyes-völgyes vidéknek szomszédsága e vidékre gyakorol, ha tekintetbe vesszük, hogy az onnan jövő szelek és légáramlatok a lapály levegőjét folyton tiszta hegyi levegővel javítják. Pedig itt a szelek nagyon gyakoriak. Sokszor egy egész hónapon át alig van egy-két napon tökéletes szélcsend. E légáramlatok a mellett, hogy a levegőt megújítják, a talaj kiszáradását is előmozdítják, mely körülmény malarikus vidékre nézve kiválóan előnyös. A szabadabb légáramlatok befolyása alatt nyáron az e vidéken uralgó nagy hőségek könnyen elviselhetőkké válnak, télen azonban a tartós és hideg szelek, mint a milyen a „kosova“ szokott lenni, sokszor ártalmasakká válnak azért, hogy a légzőszervek megbetegedéseire szolgáltatnak alkalmat; de ezen káros befolyást a jó lakás elháríthatja. Nagy-Györgyfalvának e tekintetben előnyös fekvése van, mert az ív első harmadában közvetlenül a Duna mellett fekszik s így a közeli szerb magaslatok némileg védik a téli erős légáramlatoktól, míg a Dunától távolabb az ív két végén fekvő másik két telepen a szelek erejét semmi sem mérséklí.

Másik előnye az Alduna vidékének az öblözetek homokos talaja. Homokos talajon ugyanis mocsarak és állóvizek rendkívül gyorsan száradnak, mely körülmény azoknak elposványodását megnehezíti.

A helyi viszonyoknak eme kedvező voltából magyarázható az egészségügynek az a gyors javulása, mely a telepítés kezdete óta a telepeken tapasztalható.

Az Alduna vidékének kedvezőbb higiéniai viszonyaival járó előnyökben azonban nemcsak az aldunai csángó-telepek, hanem a VI. és VII. Öblözet mentén létező valamennyi községek is részesülnek. Ha ezen községek bal., a,s jegyzőkönyveiben lapozunk, azt találjuk, hogy a mióta az Al-Duna vidékének kultúrája megkezdett, azóta a halálesetek száma évről-évre csökkent; egyúttal azonban arról is meggyőződhetünk, hogy az öblözeteknek a régi állapotba való visszaesése valamennyi környékbeli községnek egészségügyében hanyatlást idézett elő.

Az által tehát, hogy az öblözetek ármentesítés és csatornázás folytán a kultúrának hozzáférhetővé tettek, nemcsak egyedül értéktelen területek lettek értékesítve, hanem az öblözetek mentén levő valamennyi községnek egészségügyi viszonyai is tetemesen javítottak.

Az aldunai székelyek néprajza orvosi szempontból.

Mindenek előtt ki kell jelentenem, hogy ezen kérdést külön tanulmány tárgyává nem tettem s így mind az, amit a székelyekre nézve elmondok, csak azon subjectiv benyomást tükrözi vissza, melyet ezen nép hosszabb érintkezés után az emberre, főleg az orvosra gyakorol.

De bármilyen tárgyilagos volna is ezen leírás, helytelen lenne ebből a bukovinai székelyekre következtetést vonni, mert tudvalevőleg a betelepítés vagyis inkább bevándorlás alkalmával a bukovinai székelyeknek nem a színe-java jött az Alduna vidékére, hanem olyanok is nagy számmal jöttek, kik a székelyeket az egész országban rossz hírbe hozták. Mert eltekintve azon nagy számú munkaképtelen (agg, hülye, béna, vak, siketnéma stb.) székelytől, kiket a bevándorlás árja magával ragadott, az öt bukovinai faluból sok oly elem is vándorolt be, kik otthon mint munkakerülők, iszákosok és garázda magaviseletűek voltak ismeretesekek. Hogy ezeket a bevándorlás meg nem javította, az természetes.

Nagyon csalódnék azonban, aki az ezekről formált kedvezőtlen véleményt valamennyi székelyre alkalmazná. Mert már az 1883-ban tömegesen bevándoroltak között is sok szorgalmas, munkakedvelő és józan volt található, a később bevándoroltaknak pedig már túlnyomó része ilyen volt.

Ezt legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy az 1887-ben bevándorolt 54 család a kormánybiztosságtól semmiféle segélyben nem részesült, mégis jól boldogult, némelyike. alig egy évi itt tartózkodás után többet szerzett, mint sokan azok közül, kik öt év előtt telepedtek le és mindennemű támogatásban részesültek. S valóban csak a telepítés rendszertelensége oka annak, hogy a bukovinai székelyekről az egész országban oly kedvezőtlen vélemények terjedtek el, melyek az irántuk nyilvánult rokonszenvet tetemesen csökkentették.

Ha az aldunai székelyeket ethnographiai szempontból tekintjük, azt találjuk, hogy az eredeti székely faj évszázados bukovinai tartózkodása alatt az ottani nemzetiségek mindegyikéből többet vagy kevesebbet vett fel magába, minélfogva közötté ruthén, lengyel, német, oláh, cigány, sőt még zsidó származású

is található. Az idegen nemzetségek csaknem teljesen beolvadtak, annyira, hogy legtöbb esetben csak vezetéknévükről lehet az idegen származásra következtetni. A cigány származásúakat feltűnően barna színükről, a még be nem olvadt más nemzetiségűeket pedig hiányos magyar kiejtésükről lehet felismerni. Ruházatban, életmódban és egyéb szokásokban azonban semmiféle különbség közöttük nincsen.

Testalkatra nézve, főleg a test magassága, fejlettsége és az arcz típusa tekintetében nagy változatosságot lehet a székelyek között találni, de az eredeti székelyszármazásúaknál mégis túlnyomó az alacsony testalkat és szőke arcszín, míg az idegen származásúak között gyakoribb a magas testalkat és barna arcszín, mindegyik között azonban nagyon sok a rosszul táplált vézna alak, mi valószínűleg a szegénységnek és czélszerűtlen táplálkozásnak eredménye.

A nők túlnyomó részt alacsony testalkatúak és szépséggel, női bájjal nem igen dicsekedhetnek. Csak a hertelendyfalviak között található nagyobb számmal magas testalkatú, jól táplált, szabályos arcvonású nők. A nőknél meglehetősen gyakori a golyva.

Az aldunai székelyek között a testi hibák és fogyatkozások száma aránylag nagyobb, mint a többi lakosoknál, de ez nyilván onnan van, hogy ilyen sok vándorolt be Bukovinából, hol most valószínűleg kevesebb lesz a nyomorék, mint azelőtt volt.

Amilyen nagy különbségek észlelhetők a székelyek között testalkatra nézve, oly különböző a műveltségi fok és intelligenzia is közöttük. Tudatlanság és tapasztalatlanság mellett agyafúrt furfangosság, gyámoltalanság mellett nagy tökélyre vitt élelmesség található. Ezen különbségek nyilván onnan erednek, hogy a bukovinai székelyek közül sokan mint fuvarosok messze földeket bejártak, (az 1876-iki orosz-török hadjárat alkalmával állítólag körülbelül 400 csángó kocsis kísérte az orosz hadsereget egész Plevnáig) sokan pedig évente Romániába jártak munkát keresni, mely utazások alatt sokféle népekkel érintkezvén, ez tapasztalataikat és élelmességüket fejlesztette, míg némelyek a bukovinai hegyeket és erdőket, melyekben növekedtek soha el nem hagyták, emberekkel keveset érintkeztek s így szellemi fejlettségükben visszamaradtak.

Értelmesség és tanulékonyosság tekintetében azonban a székelyek semmivel sincsenek hátrább a telepek más nemzetiségű lakosságánál. A székely gyermekek az iskolában gyors felfogás és kiváló értelmesség által tűnnek ki. A székelyek iskoláztatása Bukovinában nagyon rossz lábon állván, nem csodálható, hogy közöttük oly kevés az írni, olvasni tudó.

A székely házában barátságos és vendégszerető, étkezés alatt a látogatót kötelességének ismeri meghíni, étellel, itallal megkínálni. Bukovina szépségeit a székely nem győzi eléggé

dicsérni, de azért készséggel elismeri, hogy a természeti szépségeket nélkülöző Aldunánál sokkal hamarabb lehet jóléthez jutni, mint a szép, de terméketlen Bukovinában.

Az igaz szólás nem képezi erős oldalukat, sőt ha bűnt kell leplezni, nagyon hamar készek az esküdözésre. Feljebbvalók iránt, ha azok erélyesek és igazságosak, tisztelettel viseltetnek, a szolgabíró szava előttük parancs és egy kellő erélylyel kiadott parancsnak nagyobb a hatása, mint akármennyi magyarázásnak, felvilágosításnak.

Vérmérséklete a székelynek hevesebb mint a magyar népé, hamar megharagszik, de hamar ki is békül. Nagyon szereti a mulatást, zenét, tánczot. Mulatságok alkalmával nagyon gyakoriak a veszekedések és verekedések. Az egymással való perlekedés úgy a férfiak, mint nők között nagyon gyakori.

Egyébként a székely nép nagyon összetartó. Erre az összetartásra valószínűleg az idegen nemzetek között való tartózkodás készítette őket. Ebben sokszor annyira mennek, hogy valamely büntett elkövetője még akkor sem puhatolható ki, ha az egész község ismeri.

Idegenekkel szemben a székely nagyon bizalmatlan, felvilágosítást nem ad olyan kérdésre, melynek célját nem ismeri, még akkor sem, ha az egészen jelentéktelen tárgy körül forog.

Kiváló tulajdonsága a székelyeknek a vallásosság, de egyúttal a vallásosság kinövéseinek: a babonának és kuruzslásnak is híve. S míg egyrészt vallásosságánál fogva az életveszélyesen beteg csángó ha meggyónt, nyugodtan néz végzete elé, másrészt túlságos fatalismusra hajló. A nép vallásosságának ápolására Bonnaz Sándor csanádi püspök templomot és plébániát építtetett a csángó-telepeken, Nagy-György falva telepközség pedig hálából a püspök nevére a „Sándoregyház“ nevet vette fel.

A székely nem ismeri el a betegségek és járványok kórokait, hanem azokat jobbra Isten büntetésének tekinti. Betegségek alkalmával jobban szereti a székely magát saját házi szereivel és régi megszokott gyógymódokkal gyógyítani, mint sem orvoshoz fordulni, noha a telepeken az orvosi segély és a gyógyszerek díjtalanul állottak rendelkezésére. Az 1883. évi malária-járvány alkalmával elért fényes orvosi sikerek sokat változtattak ezen a dolgon, de a kuruzslást teljesen meg nem szüntették.

Különben házi szereik nagy részében van egy kis érszerűség* így pld. a váltólázat borban főtt borssal gyógyították, de ezt a biztosan ható chinin teljesen kiszorította. Gyermekek nyári hányszékelésénél némelyek lőport adtak be belsőleg valószínűleg annak szén és kén tartalma miatt, melyek az erjedést gátolják. — Fejfájásnál érvágást végeznek, még pedig az orrtő és szemgödör szélén nyitnak meg borotvával viszeret. — Hánytatóul meleg sósvizet használnak. — Ficzamok és csonttörések helyreigazításához minden községben akad hozzáértő ember. — Veszett kutya

harapásának veszedelmes következményeit azzal vélik legbiztosabban elháríthatni, ha az illető egyén nyelve alatt állítólag fellépő apró hólyagosakat tüzesített szöggel kiégetik.

Bábáik a szülészetben nem járatlanok, ismerik a szülés egyes mozzanatait s rendellenes fekvésnél megcsinálják a fordítást. Szülés után két hétig az alhas táj széles pólyával van bekötve, a szülő nő pedig naponta tetőtől talpig megkenetik és naponta fürdik.

Elmebetegekre vagy bármilyen okból deliriumban levő betegekre ráolvasatnak. Ezt kellő díjazás mellett rendszeren a görög pápa, itt az Aldunánál pedig a vojloviczi zárdabeli papok teljesítették.

Haláleset alkalmával a hozzátartozók vallásosságukban hamar találnak vigaszt. A halál beállta után a halottat megmosdatták és felöltöztetik, azután részint a rokonság, részint hivatásos virasztók virasztanak mellette. A virasztásnál rendszeren sok pálinka szokott elfogyni s úgy látszik, a virasztók azért kedvelik ezt a hivatást. Ámbár a virasztás alatt csak imák és szent énekek vannak helyén, mégis néha megesik, hogy virasztásnál valószínűleg a pálinka behatása alatt a virasztók összeperelnek és összevesznek. A temetések nagy pompával történnek, ha csak lehetséges zene kíséret mellett. A tort vígan ülik meg.

Az erkölcsi viszonyok meglehetősen lazák, a telepítés pedig az erkölcsösségnek épenséggel nem kedvezett. Vadházasság felette nagy számmal fordul elő. A kicsapongó életmódot ugyan a székekelyek is szegyenletesnek és megvetendőnek tartják, de az összeállítás vagyis vadházasság teljesen polgárjogot élvez, mert még az előkelőbb családokban is előfordul és senki meg nem ütközik rajta.

A házások rendszeren jó házasság életet élnek, a családi élet a legtöbb esetben boldog. A testvérek, ha csak lehetséges külön háztartást igyekeznek alapítani és ebben többnyire segítik és gyámolítják egymást.

A székekelyek nagyon nehéz és kitartó munkához, mint pld. a kubikolás, szokva nincsenek. Otthon könnyebb keresetforrások állottak rendelkezésükre. Ilyen volt a fuvarozás, különféle faipar, főképen pedig kapálás és kaszálás. Ez utóbbi foglalkozást azonban otthon nem igen gyakorolhatták, mert Bukovinában kevés a szántóföld, hanem tavaszanként Romániába vándoroltak át. Ott a birtokosok földjeit művelték, kaszálták, kapálták s ősze a termésből annyi részt hoztak haza, hogy azzal a telet kényelmesen pipálva is kihúzhatták. Az Aldunánál való tartózkodásuk óta nehezebb munkához is kezdenek hozzászokni, földjeit a túlnyomó részre a megfelelő időben művelik meg és ha saját munkálatait elvégezte, a szomszéd községekbe vállal munkát és pedig télen gátépítés, csatornázás- és erdőirtásnál, nyáron kapálási és kaszálási munkálakat.

Nem lehet azonban tagadni, hogy még sokan vannak, kik csak akkor vállalkoznak ilyen munkálatokra, ha a szükség kényszeríti rá s ha valamit szereztek s a szükség elmúlt, akkor otthon

ülnek vagy a ház előtt sütkéreznek. Ezeknek száma azonban mindinkább kevesbedik. A legények és lányok között is nagyon sok van még, kik munkába vagy szolgálatba lépnek ugyan, de abban csak addig maradnak, míg a legszükségesebbet pld. téli ruhát vagy ünnepekre néhány forintot szereztek, amikor aztán a szolgálatot fölmondják, de ezeknek száma is apadóban van.

A munkában való nagyobb megerőltetést a székelyek nagyon feleslegesnek tartják, hiszen ők oly kevéssel beérik, hogy szinte csodálkozunk rajta. Ha a csángónak kukoriczája van, akkor már nem búsul, mert fő és szűk időben csaknem egyedüli táplálékát a kukoricza-málé képezi. Ez a málé akként készül, hogy egy széles szájú fazék forró vizébe mindaddig töltögetik marék számra a lisztet, mígnem sűrű péppé lesz, amidőn aztán a kész málét a fazékból kiürítik, lehetőleg egy darabban. Kihűlés után a fazék alakját mutató málé tömeget vagy czérnával szelik szét vagy kézzel darabolják el s ha csak lehetséges tejjel vagy aludt tejjel fogyasztják el, ennek hiányában azonban szárazon eszik.

Kenyeret a csángók csak névből ismerik, a málé helyettesíti náluk a kenyeret is. A jobb módúak rendszeren jól táplálkoznak, húsételekkel élnek, ünnepekre, vendégségre sok kalácsot sütnék.

Szeszes italok közül legjobban szeretik a pálinkát; legtöbben mérsékelten isszák, legfeljebb csak bizonyos alkalmakkor feledkeznek meg a helyes mértékről. Azonban aránylag nagy a valószínűség a pálinka-iszásokok száma is, mely számot a helyi hatóságnak iszákosság elleni intézkedései sem tudták lényegesen alábbszállítani.

Ruházat tekintetében a székelyeknek szintén nem nagy igényeik vannak. A férfiak széles, magas karimájú kalapot, rövid lajbit, magyar szabású fehér nadrágot fekete zsinórzattal és csizmát viselnek. A szegényebbek bocskorral is beérik. Pénzt, cigarettapapírt, dohányt s egyéb apróságokat rendszeren a fejük tetején a kalap alatt tartják, minélfogva kalapemelésnél a székely kellő óvatossággal jár el.

Az asszonyok fekete fej kötőt viselnek, két oldalt könnyen észrevehető fekete csipke-rojttal, mely utóbbi a nőnek férjes voltát jelzi. A színesen kivarrott bőr pruszlik, valamint a téli ködmön is hátul nagyon rövid szokott lenni, kötény és szoknyák különféle színűek és nem épen rövidék. Asszonyok és lányok kivétel nélkül harisnyát és cipőt viselnek. Télen úgy a férfiak, mint a nők egy köpönyeg forma felső ruhát, az úgynevezett szokmányt viselik. Azonban a hosszú bekecs vagy kis bunda is elég gyakori.

A székelyek házában rendszeren nagy tisztaság uralkodik, ahol ez föl nem található, ott többnyire nagy a szegénység. Ilyen szegény helyen alig van némi bútor a szobában, az ágynak összes ágyneműje pedig egy lepedőből és egy pokrócztakaróból áll. A jobb módúak ágyai azonban bővelkednek a dunnák és párnákban, melyek ágytakaróval a szemlélő előtt eltakarva nin-

cenek, sőt némely helyen az ágyban helyet nem találó párnák a mestergerendán áthelyezett léczre vannak sorban kirakva.

Ily léczre, továbbá a falakon függő képekre és egyéb alkalmas helyekre vannak kirakva a színes pamuttal kivarrott házi törülközők és asztalkendőök is, melyek mint a ház iparkészítményei, a ház asszonyának büszkeségét képezik.

A székelyek házaik falait ott, hol a fa bővében volt, mint pld. Hertelendyfalván, fahasábokból készítették, melyet aztán kívülről, belülről bevakoltak és bemeszeltek. A másik két telepen vert falakat készítették; a tető azonban mindenütt cseréppel lett fedve. Kéményt némelyek nem készítettek, a füst ilyen házakból a fedél nyilasain és hasadékein távozik el.

Nyáron vagy a konyhában levő tűzhelyen vagy az udvarban földbe ásott kis tűzhelyen főznek, télen azonban a lakószobában épített úgynevezett fűtőn főznek. A fűtő hasonlít a mi takaréktűzhelyünkhöz, csakhogy a füst mielőtt a falon át kivezettetnék, egy téglából készített csőrendszeren vezetetik keresztül, melynek iránya többszörösen van megtörve, hogy minél több meleget tartson vissza. Előnye, hogy jól tartja a meleget, főzni lehet rajta és szellőztet is. Hátránya, hogy szalmával nem fűthető (mint a régi telepések boglyakemenczéje) és a tüzelőhely magassága a földszínétől $\frac{1}{2}$ métert is alig tesz ki, minélfogva a tüzelőhely körül lábatlankodó gyermekek könnyen megégetik magukat. Tényleg égési sebek éppen nem voltak ritkák a gyermekek között.

Az újszülött gyermeket a székelyek korán szoktatják az idő változásaihoz, tagjait pólyákba nem szorítják s nem is párnák közé rejtik, hanem többnyire csak kendőbe, abroszba burkolják. Bölcső a csángó házaknál nem található, a csecsemő éjjel mindig anyja mellett fekszik. A csecsemőt az anyák sokáig, legalább egy évig vagy $1\frac{1}{2}$ évig szoptatják. A kis gyermeket télen-nyáron hideg vízben fürdetik és hideggel mossák, így a hideg iránt edzetté lesz. Ruházata a gyermeknek nagyon vékony, sokszor még hideg időben sem áll egyébből egy ingnél. Az iskolás gyermekek dolga is rosszul áll ruházat tekintetében; nem ritkán láthatók a legzordabb hidegben mezítláb jégen csúszkáló csángó gyermekek. Az asszonyok is mihelyt a hó és fagy elolvadt, azonnal levetik czipőiket és mezítláb járnak.

A gyermekek a málét korán megszokják és ha tejet is ehetnek hozzá, mellette jól fejlődnek. Kár, hogy a szülők az általuk annyira megszokott pálinkát a gyermekekkel is itatják, mi ezeknek egészségére és fejlődésére káros hatással van.

A szülők a gyermekeket örömet küldik az iskolába és azoknak előmenetelén örvendenek. Még az is előfordul, hogy egy-egy jobb módú székely a tanítóval gyermekeinek ismétlődő órákat adat. Azonban itt is van kivétel, némelyeket büntetni kell, hogy a gyermekeket iskolába küldjék.

A csángók szaporasága igen nagy, átlag évente minden 1000 lélekre több mint 70 születés esik. Iker szülöttek nagyon gyakoriak, elvetélés vagy koraszülés aránylag ritka.

A gyermekhalálozás leggyakoribb a születés utáni első napokon és heteken veleszületett gyengeség folytán, később pedig gyomor-bélhurutok okoznak a gyermekek között sok halálozást. Az aldunai telepeken négy évi átlagképen esik minden 1000 lélekre évente 43 halálozás, melynek túlnyomó részét gyermek-halálozások teszik ki.

A székelyek között sokan mesterséget űznek, legtöbbször ács és asztalos, de van kovács, cipész, szűcs, üveges, kőműves és zenész. Mindegyik telepnek meg van a maga csángó bandája vonós hangszerekkel. A székelyek között akad kereskedő, korcsmáros és bérlő is. Vannak marhakereskedők és lókupeczek, kik cigány módra folyton cserélnek. Mindezen mesterségeket azonban csak annyiban űzik, amennyiben azt a földművelési munka megengedi. Mert főfoglalkozásuk mégis csak a földművelés. Különösen dicsérik a környékbeli lakosok a csángóknak ügyességét a kapálásban és kaszálásban.

Mindazáltal találkoztak olyanok is, kik nemcsak másnak, de még maguknak sem kapáltak, kik földjeiket mindig bérbé vagy felibe adták ki másnak. Ezekről a telepítés végén a kormánybiztos a telepjogot elvette és szorgalmasabbnak adatta.

Gazdálkodni a bevándorolt székelyeknek jelentékeny része még nem igen tud. A termést hamar elköltik, kölcsönöket vesznek fel, adósságokat csinálnak és ez alkalommal a legnagyobb uzsorakamatokat sem sokalják. Megtörtént pld. az az eset is, hogy egy székely 9 frtért eladott tavaszkor oly katasztr. hold bevetett földet, melyen 15 métermázsa búza termett. Ezek is példásan lettek megbüntetve. Általában a helyi hatóság kénytelen volt minden ténykedésüket ellenőrizni, hogy érdekeiket megrovidítések ellen megóvja.

Ily gazdálkodás mellett biztosra lehetett venni, hogy a székelyek könnyelműbb része anyagilag pusztulni fog, ha csak időközben a gazdálkodást és takarékossgát meg nem tanulja.

Miután némelyek a nyomort otthon már megszokták, itt is könnyen vigasztalódnak, ha anyagi veszteség éri őket. Hiszen egy kis kukoriczát a legrosszabb esetben is csak kap nagy kamatok mellett valahonnan kölcsön s akkor az éhezés ellen már biztosítva van. Ugyanezek nem óhajtottak szép és nagy házat, nekik elég jó volt az a vesszőfalú kis kunyhó is, mely ideiglenes lakásul szolgált, s valóban, ha Székely-Kevén a házhely kimérését nem kötötték volna ahhoz a föltételhez, hogy azon az előírt tervszerinti háznak egy év lefolyása alatt okvetlenül föl kell épülnie, ez a község évek múlva sem épült volna fel. Hiszen Nagy-Györgyfalván még 1883-ban megkezdettek az építkezések és még a telepítés utolsó éveiben is lehetett ideiglenes kunyhót találni.

Pedig egy ház építése a telepeken nem okozott több készpénz kiadást 30 frtnál, mert a kincstár adta a faragott épületfát, léczet, deszkát, cserépszindelyt, kész ablakot és ajtókat. S ezt a 30 frtot némelyek nem tudták öt éven át megkeresni, holott munkában hiány nem volt s minden teher alól föl voltak mentve. A hiba azonban ott rejlett, hogy némelyek jobb szerették otthon a pipázást, mint a munkát, szívesebben mentek a korcsmába, mint a dologba, nem törődve azzal, lesz-e télen élelem és lakható ház vagy sem. Ezek ha élelmük kifogyott, rendesen a környékbeli községekben kolduláshoz fogtak. A helyhatósági biztos a legszigorúbb rendszabályokat alkalmazta, hogy a koldulást megszüntesse, ami sikerült is.

Örvendetesen tapasztaltuk, hogy ezen tétlenséghez szokott székelyek száma évről-évre apadt, részint azért, hogy megunva a helyi hatóság vexatioit, visszavándoroltak Bukovinába, részint pedig, hogy jobb útra tértek.

Ezen hibák mellett, melyek különben is csak egyeseknek voltak hibái, dicséretileg kell felemlítenem magyarságukat. Az idegen népek között való évszázados tartózkodás magyarságukon semmit sem változtatott. Beszédben, ruházatban, gondolkodásmód és szokásokban olyan magyarok maradtak, mint voltak Erdélyben.

Beszédjük egészen székelyes, régibb idők magyarságára emlékeztető. Az egyes szavak hangsúlyozása azonban eltér a miénktől és oly szokatlan, hogy aki meg nem szokta a beszédjüket, alig értheti meg, noha minden szó magyar. Nyelvükben sok idegen, valószínűleg oláh vagy ruthén eredetű szó is kering, némely magyar szót pedig más értelemben használnak mint mi, így pld. szigorú = sovány, éha = gyomor stb. Nagyon gyakran volt alkalmam hallani ezeket: hurutok, fojлом, majd megnyúvadok! (köhögök, fulladok, majd megfúlok!).

A székelyek nagyon sokat adnak az ékesszólásra. Némelyek nagy bravourral dikcióznak s e miatt nagy tekintélyben is állanak. Epén ezért kiváló gondot fordítanak a beszédre s azok, kik a telepítés hivatalnokaival vagy más jól beszélő magyarokkal gyakrabban érintkeztek, csakhamar megtanultak szépen és helyesen magyarul beszélni.

A kormány is nagyban előmozdította eme törekvésüket azzal, hogy pompás iskolákat emeltetett és kellő számú tanítókat rendelt a telepekre és így minden előfeltétel meg van adva arra, hogy ha most nem, de talán a jövőben a csángó-telepek az Aldunánál a magyarságnak gócpontjaivá válhassanak.

